

MOLLA ABDÜLAZİZ ĞELEBÊ el-GUEVÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Naim DÖNER*

Öz

Molla Abdülaziz Ğelebê el-Guevî (Döner), 1921 yılında Bingöl'e bağlı Solhan ilçesi Bozkanat (Duernı) köyü Topluca (Guev) mezrasında dünyaya gelmiştir. Dönemin çalkantılı siyasî koşulları içinde medrese eğitimini tamamlayan Molla Abdülaziz, icâzetini aldıktan sonra muhtelif yerlerde ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Bingöl, Elazığ ve Muş bölgelerinde çok sayıda talebe yetiştiren Molla Abdülaziz, bütün zorluklara rağmen medrese tedris faaliyetlerini aksatmadan devam ettirmiştir. Klasik medrese ilimlerinin tamamında ders veren Abdülaziz Döner, zühd, takva ve tevazu sahibi bir âlim olarak çevresinde itibar görmüş, yerel problemlerin çözümünde aktif rol oynamıştır. İslam âlemindeki siyasî ve fikrî gelişmeleri yakından takip eden Molla Abdülaziz, medrese ve tekkelerin maruz kaldığı baskı ortamında eser telif etmekten ziyade nitelikli insan yetiştirmeye önem vermiştir. Buna rağmen gündelik hayatın problemlerine dair *er-Risâle fî Rü'yeti'l-Hilâl* ve *er-Risâle fî Sübûti'l-Kerâme* gibi önemli bazı risaleler telif etmiştir. Bu makalede devrinin önde gelen âlimlerinden biri olan Molla Abdülaziz Döner'in hayatı, şahsiyeti ve ilmî çalışmaları ele alınacak, ilmî çalışmalarının şekillendiği sosyal ve ilmî çevre irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Seyda, Molla Abdülaziz, Medrese, İlim, Âlim.

THE LIFE OF MULLAH ABDULAZİZ AL-GUEVÎ AND HIS SCIENTIFIC PERSONALITY

Abstract

Mullah Abdulaziz Gelebe el-Guevî was born in 1921 in the Guev (Topluca) village of Solhan, district of Bingöl. He completed madrasah education in the turbulent political conditions of the period. After receiving his icazah he concentrated his studies on science and enlightenment in various places. Mullah Abdulaziz, who has educated a large number of students in Bingöl, Elazığ and Muş regions, continued his madrasah education activities despite the difficult circumstances. el-Guevî, an expert in classical madrasa sciences, has a reputation as a scholar with zuhd, taqva and modesty and has played an active role in solving local problems. Mullah Abdulaziz, who closely follows the political and intellectual developments in the Islamic world, has focused on raising highly qualified people in the despotical environment more than writing. He has, however, written some important treatises on the problems of everyday life such as *al-Risâla fî Ru'ya al-Hilâl* and *al-Risâla fî Subût al-Karama*. In this article, the life, personality and scientific studies of Mullah Abdulaziz Döner, one of the

leading scholars of the period, will be studied and the social and scientific environment in which his scientific studies are shaped will be evaluated.

Keywords: Seydah, Mullah Abdulaziz, Madrasah, İlim, Âlim.

Giriş

Bilindiği üzere İslâm dünyasında Hz. Peygamber döneminden itibaren genelde eğitim ve öğretim faaliyetleri camilerde yapılmıştır. Ancak daha sonra bazı dinî, sosyal ve siyasi sebeplerden dolayı medreseler inşa edilmiş ve eğitim-öğretim daha çok medreselerde devam etmiştir. Selçuklu Devleti veziri Nizâmülmülk (1018-1092)'ün medreseye resmi bir kimlik kazandıran ilk kişi olduğu kabul edilmiştir.¹ İslam ilim ve kültür geleneğinde medreseler, toplumun gelişip kalkınmasında ve aydınlanmasında olumlu bir rol oynamıştır. Özellikle bu anlamda müstesna bir yere ve köklü bir geleneğe sahip olan Doğu medrese geleneği halkın kabulüne mazhar olmuştur. Bu köklü gelenek dolayısıyla Doğu ve Güneydoğuda medreseler Cumhuriyet'ten sonra da gayr-i resmi olarak varlıklarını devam ettirmiş, bu kurumlarda büyük bir ilmî birikime sahip ve halk üzerinde güçlü etkisi olan ilim adamları yetişmiştir.

1925 yılında meydana gelen Şeyh Said (ö. 1925) meselesinden sonra Molla Abdülaziz'in yaşadığı Bingöl yöresinde sınırlı sayıda ilim ehli kalmıştı. Bunlar da sıkı takibat nedeniyle medrese usûlünde ders vermek şöyle dursun evlerinde Kur'an dersi bile veremiyordu. Bazı hocalar fıkıh, hadis ve tefsir dersleri okutabiliyordu. Fakat ulum-u âliye denilen sarf, nahiv mantık, belagat, fıkıh usulü gibi ilimleri okutacak ilmi birikime sahip hocalar kalmamıştı. Zaten nadir bulunan Arapça ders kitapları da neredeyse yok olmuştu.

Binaenaleyh şartların ağır olduğu bu dönemde Diyarbakır'da Şeyh Said'le birlikte idam edilen Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı Melekan (Mutluca) köyünden Şeyh Abdullah Qij'in (Küçük) kardeşi Ebubekir Efendi (ö. 1972), 1940 yılından sonra medrese hayatını diriltmek için bazı girişimlerde bulunur. Ebubekir Efendi, Muş'un Varto ilçesine bağlı Qerqerut köyünde yaşayan ve cesaretli bir âlim olan Molla Abdullah'a her türlü desteği sağlar. Molla Abdullah, onun gönderdiği talebeleri gizlice okutur ve halk da talebeleri himaye eder. Molla Abdülaziz'in arkadaşlarından Karlıova Xalifan köyünden Molla Said Xelifan/Gırbas (Kurtaran), Varto'nun Dadinan köyünden Seyda Molla Muhammed Selim Dadinan (Taş), Hazarşah köyünden Molla İhsan Hezarşah (Alın) gibi âlimler, korku ve kıtlığın hâkim olduğu bir ortamda bu ve başka medreselerde yetişirler.²

1946 seçimlerinde CHP iktidarı zayıflayınca bir yumuşama meydana gelir. Bundan istifade eden bölge halkı, gizlice medreselere daha fazla yönelir. Şeyh Ebubekir, Melekan'daki medreseyi yeniden açar. Önce Parhanguk (Çavuşlar) köyünden Seyda Molla Muhammed Halid (ö. 1971)'i, daha sonra Karlıova Sağnis köyünden Molla Abdülhamid es-Sağnisî (Hamdi Efendi) (1955)'yi ve son olarak 1950 yılında Muş'un Malazgirt ilçesinden meşhur Seyda Molla Muhammed Zahir

¹ Konu hakkında bilgi için bkz. Nebi Bozkurt, "Medrese" Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, XXVIII, 324; M. Edip Çağmar, "Siirt ve Çevresindeki Medreselerde Eğitim", Uluslararası Siirt Sempozyumu- Siirt 2007, s. 669- 681.

² Naim Döner, "Hâlidî Geleneğin Melekan (Mutluca) Örneği Bağlamında Şeyh Ebu Bekir Efendinin Hizmetleri", Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi, Ulusal Sempozyum, Bingöl 2007, s. 376-382.

Tendurekî (1966)'yı Melekan köyüne özel müderris olarak getirir. Bu âlimler, burada medrese usulünde ders verirler. Böylece Ebubekir Efendi'nin bu çalışmalarıyla Bingöl havzasında medrese hayatı tekrar canlanır. Onun öncülük ettiği bu ilmî çalışmalar neticesinde Bingöl medresesi, aralarında Molla Said Kurtaran (ö. 2012), Molla Ubeyid Okuyan (ö. 1996), Şeyh Mehmed Emin Bingöl (ö. 1993), Molla Ahmed Sevinç (ö. 2005) ve Molla Abdülaziz Döner (ö. 2003) gibi ikinci dönem mezunlarını verir.³

Burada şu hususun altını çizmek gerekir. Medrese kavramı, Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki klasik geniş müstemilatlı veya son dönemlerde olduğu gibi geniş kapsamlı bir yapıyı akla getirmektedir. Hâlbuki Molla Abdülaziz ve akranlarının ilim tahsil ettiği yörelerde böyle bir medrese olgusundan söz etmek mümkün değildir. Medrese talebeleri, camilerde ilim tahsil ediyor, buralarda yatıp kalıyorlardı. Camiden ayrı talebelerin kalacağı geniş bir müstemilat söz konusu değildi. Camiler, bir giriş salonundan ve ibadetin yapıldığı mekândan ibaretti. Tedris faaliyeti; müderrisin talebelere ders vermesi, talebelerin okudukları dersi kendi aralarında müzakere etmeleri, ertesi gün okuyacakları dersi mütalaa etmeleri ve aldıkları dersin metnini ezberlemeleri gibi eğitim-öğretim faaliyetlerinden ibaretti. Söz konusu bu etkinlikler, cami bünyesinde yapılıyordu. Bazı köylerde eğitim faaliyeti genelde camiye bitişik olan ve *hücv*e adı verilen bir odalık bir mekânda yürütülüyordu. Bu fiziki şartlarda eğitim- öğretim faaliyetinin kendine göre pek çok sıkıntısı vardı. Zira bir köşede müderris ders faaliyetinde bulunurken az ötede birkaç talebe derslerini müzakere ediyor, bir başka köşede ise biraz önce dersini almış bir talebe dersini tekrar etmeye çalışıyordu. Bütün bu etkinlikler bir arada oluyordu. Binaenaleyh imkânların kıt olduğu, eğitim-öğretim araçlarının kısıtlı olduğu ortamda ilim tahsil ediliyordu. Bu medreselerde ilim tahsil etmiş, daha sonra yetiştirdiği öğrencilerle ve İslamî yaşantısıyla ön plana çıkmış âlimlerden birisi de Molla Abdülaziz Ğalebê ya da Molla Abdülaziz Guev'dir. Burada onun ilim tahsil ve tedris hayatına geçmeden önce yaşamı hakkında bilgi verilecektir.

1. Molla Abdülaziz'in Hayatı

1.1. Soyu, Adı ve Nisbesi

Molla Abdülaziz'in ecdadı birkaç asır önce, Şeyh Hasan Zerâkî (el-Ezraki)'nin medfun olduğu Diyarbakır'ın Lice ilçesinin güneyinde yer alan Dêrxust (Dibek) köyünden ayrılmış ve Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Dılistan köyüne yerleşmiştir.⁴ Üç kardeşten biri olan Molla İbrahim, 1530 yıllarında buradan ayrılarak aynı ilçenin Şîn köyüne⁵ gitmiş ve burada ders vermiştir. Burada takriben 17-18 yıl kaldıktan sonra Gılşin köyüne giden Molla İbrahim, bir iki yıl sonra 1549 yılı civarında irşad amacıyla Bingöl'ün Solhan ilçesi Bozkanat (Duerni) Köyü Topluca (Guev) mezrasına gelerek yerleşmiştir. Bu tarih, Ginc (Solhan Kale köyü) kalesini ve Solhan Mızgeft camisini inşa eden Süleyman b. Murad b.

³ Hüseyin Abdullah Akdeniz, *Melekan Şeyhleri*, İtaki Kitabevleri, Malatya, 2009, s. S. 282 vd.

⁴ Köy hakkında tarihi bilgiler için bkz. M. Mahfuz Söylemez-Abdullah Demir, "Çabakçur Livâsı Nufus ve İskân", Bingöl Belediyesi Kültür Yay., 2014, s. 34.

⁵ Köye dair bkz. M. Mahfuz Söylemez- Abdullah Demir, *a.g.e.* s. 35.

Ahmed zamanına tekabül etmektedir.⁶ Öteden beri soya dair bu bilgiler, aile arasında şifahî olarak anlatıla gelmiştir. Molla Abdülziz ailesinin, Dêrxust'ta "Mâlâ Hacı Welî"/ Hacı Veligiller olarak bilinen ve Zerakî soyundan gelen aile ile akrabalık ve dostluk ilişkileri uzun zamandan beri devam etmekte ve her iki aile bu akrabalığı kabul edip hala karşılıklı ziyaretleşmelerde bulunmaktadır.⁷

Molla Abdülaziz, 1921 yılında Bingöl'ün Solhan ilçesi (Duernî) Bozkanat köyüne bağlı Guev (Topluca) mezrasında dünyaya gelmiştir. Nüfus kütüğünde resmi adı *Aziz* olarak geçer fakat asıl adı *Abdülaziz*'dir.⁸ Ayrıca, ilk hocası olan dayısı Molla Abdülkerim (ö. 1959), ona *İzzet* şeklinde hitap edermiş. Molla Abdülaziz, bazı kitaplarının iç kapağında kendi el yazısıyla köyüne nispetle el-Govî nispesini kullanmıştır.⁹ Ayrıca, uzun süre Bingöl Solhan İlçesi Ğalebe (Şimşirpınar) köyünde tedriste bulunduğu için daha çok Ğalebé köyüne nisbestle "Mela Aziz Ğalebê" olarak tanınmıştır. Bazı kaynaklarda nisbesi, doğduğu Guev'in bağlı bulunduğu Duernî (Bazkanat) köyüne nispetle ed-Durnevî¹⁰ olarak ifade edilse de bunun meşhur ve yaygın bir kullanım olmadığını belirtmek gerekir. Ailenin en büyük çocuğu olan Molla Abdülaziz'in bilindiği kadarıyla soyağacı şöyledir:

Baba Tarafından Soyu:

1. Seyyid Fahreddin
2. Seyyid Usameddin
3. Şeyh Mulûk
4. Seyyid Beyazid
5. Seyyid Haydar
6. Seyyid Ali
7. Molla İbrahim
8. Molla Mirhan, (Emirhan)
9. Molla Ahmed Pil (Büyük)
10. Sefer
11. Fakih Hüseyin
12. Molla Ali
13. Hasan
14. Fakih Mahmud
15. Fakih Muhammed
16. Fakih Abdülkerim
17. **Molla Abdülaziz (ö. 25 Şaban 1424/21 Ekim 2003)¹¹**

⁶ Mızgeft Camii ile ilgili bilgi için bkz. Abdullah Demir, "Genç Kale Camisi İle Solhan Mızgeft Camisi Hakkında Bazı Notlar", Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 3, Güz: 2008, s. 57-58.

⁷ Bu bilgiler Seyda Molla Abdülaziz'in oğlu Hacı Abdurrahim Döner'le Mart, 2012 yapılan mülakat ile elde edilmiştir.

⁸ Bkz. Ek: 2. İcazetnamesinin 2. Sayfasında Adı Abdülaziz olarak kaydedilmiştir.

⁹ Sözelimi, İşâgocî kitabının içi kapağında عبد العزيز الكوفي ifadesi yer almaktadır.

¹⁰ Bkz. Sabahuddin Elçani, *Ulemâuna el-Muderrisîn fi'l-Karni'l-İşrîn*, Daru'r-Ravza, 2015, s. 125; Abdulmuttalip Arpa, "Bingöl'de Medreseler ve Müderrisler", Bingöl Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, Eylül, 2014, s. 36; M. Şirin Ayış, "Bingöl Hâlidî Geleneğinin Medrese Boyutu", *BÜİFD*, C: V, Sayı: 10, 2017/2, s. 82.

¹¹ Elçani, *Ulemâuna mine'l-müderrsin*, s. 335.

Anne tarafından soyu:

1. Amine
2. Molla Hüseyin
3. Fakih İsmail
4. Ali
5. Sofi Hacı Mirzali, (Mirza Ali)
6. Hacı Hüseyin
7. Molla Mehdi
8. Şeyh Davud

Anne tarafından soy ağacında yer alan Şeyh Davud, Sayer köyünde (Bingöl-Genç'e bağlı Kepçeli köyü İmeceli mezrası) (Dewa Kon'da) medfundur ve Seyda'nın soy ağacında geçen Seyyid Ali'nin oğlu, Molla İbrahim'in torunudur.¹²

1. 2. Çocukluk ve Gençlik Yılları

1921 yılında dünyaya gelen Molla Abdülaziz'in küçüklüğü, gözünü dünyaya açtığı Guev köyünde geçmiştir. Onun dünyaya geldiği tarihte Anadolu'da Müslümanlar, işgalci güçlere karşı mücadele veriyordu. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından sonra özellikle Molla Abdülaziz'in yaşadığı muhit için son derece kritik iki önemli olay gerçekleşmiştir. Bunlar, 1925 yılında yaşanan Şeyh Said hadisesi ile 1927 yılında gerçekleşen Peçar Tenkil Harekâtıdır. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte medreseler kapatılıp hilafet ilga edilince Cumhuriyetin bu ve benzeri inkılâplarına bir tepki olarak 1925 yılında Şeyh Said hareketi meydana gelmiştir. Kuşkusuz Şeyh Said olayı Molla Abdülaziz'i ve bölge insanını maddî ve manevî olarak önemli ölçüde etkilemiştir. Molla Abdülaziz'in Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza Efendi (ö. 1970) ile yakın arkadaşlığı hatta dostluğu olmuş, beraberinde hac yolcuğunda bulunmuş ve bölge ziyaretlerinde ona refakat etme imkânı bulmuştur. Bu nedenle harekâtın detaylarına vakıf olan Molla Abdülaziz, özellikle harekâtın İngilizlerin kışkırtması ve maddi desteği ile gerçekleştiği yönündeki iddialara hep karşı gelmiştir.¹³

1927'de ise onun hayatını etkileyen ikinci önemli olay gerçekleşmiştir. 7 Ekim 1927 yılında Albay Mustafa Muğlalı komutasında Peçar Tenkil harekâtı çerçevesinde Şeyh Said harekâtından arta kalan mahkûmlara yönelik düzenlenen operasyonlar çerçevesinde Molla Abdülaziz'in köyü yanmıştır. Henüz 6 yaşında olan Molla Abdülaziz, olayların aslını öğrenmek üzere atıyla köyden ayrılan ve kendisini çok seven dayısı Molla Abdülkerim'in onu kucaklayıp götürmesiyle kurtulmuştur. Bu olayda o, Sayer köyünde (Genç'e bağlı Kepçeli Köyü İmeceli mezrası) aralarında dedesi ve ninesinin de olduğu 76 kadın ve çocuk ile 11 erkeği yitirmiş, akrabalarından Celil Çavuş adlı kişi ise yaralı olarak kurtulmuştur.¹⁴ Molla Abdülaziz'in anlattığına göre hayatta kalanlar, zorlu yıl bir geçirmişlerdir.

¹² Hacı Abdurrahim Döner Mart 2012 mülakat; bkz. Elçanî, *Ulemâuna el-Muderrisîn*, s. 335.

¹³ O, bu düşüncesini zaman zaman benim de hazır bulunduğum ortamda dile getirmiştir.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Ziya Döğer, *Şeyh Said Hareketi Sonrası Peçar Tenkil Harekati /1927*, Nûbihar Yay., İstanbul 2016, 78 vd.

1.3. Evliliği: Molla Abdülaziz, ilk evliliğini Solhan Yenidal köyüne bağlı Vaseni (Çeşmeli) mezarından Selim Çiftçi'nin saliha, abide ve cömert kızı Havva Hanımla 1938 yılında yapmıştır. On beş yıl gibi bir zaman geçtiği halde çocukları olmayınca hanımının teşvikiyle ikinci evliliğini 1952 yılında Sayer (Genç ilçesi Kepeçeli/Gırnos köyü İmeceli) mezarından, Ömer oğlu Hüseyin'in kızı Gürçiye ile yapmış, bu evlilikten altı erkek, iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir.¹⁵

1.4. Askerliği: Molla Abdülaziz, askerliğini ikinci dünya savaşı yıllarında kılığın hâkim olduğu zor şartlar altında Urfa ve Karst'ta yapmış, 29 Mart 1941 yılında askere gitmiş ve 15 Şubat 1944 yılında terhis olmuştur.¹⁶

1.5. Vefatı:1999 yılında Lenf hastalığına yakalanan Molla Abdülaziz, hastalık karşısında büyük bir sabır ve metanet örneği göstererek haline şükretmiş, kendisi için değil, daha çok Müslümanların yaşadığı acı olaylara üzümüştür. Nitekim Elazığ Araştırma Hastanesinde yatarken kendisini ziyarete gelen yakın dostlarından Molla Murtaza, Molla Nizamettin gibi hocaları karşısında görünce *“Gençlerin ölümü zordur, diyorklar. Vallahi, dostların ayrılığı daha zordur”* beyitlerini okumuş hem kendisi hem de dostları gözyaşlarına hâkim olamamışlardır.¹⁷ Vefatına yakın aylarda ziyaretine gelenlerle vedalaşan Molla Abdülaziz, onlardan helallik istemiştir. 21 Ekim 2003 tarihinde, salı gecesini durumu iyice ağırlaşmış, yine de gecenin bir bölümünü ibadetle geçirmiştir. Elazığ'dan Solhan'a döndüğünü duyan ve ziyaretine gelen medrese arkadaşı Molla Ahmet Gaçır (Sevinç) (ö. 2005), talebesi ve dayısı Molla Abdülkerim'in oğlu Molla Muhammed'le helalleşmiştir. Öğle ezanı okunduktan sonra hazır bulunanların yardımıyla abdest alıp oturarak namaz kılan Molla Abdülaziz, sürekli Kur'an'dan ayetler okuduğu halde işaret parmağıyla kelime-i tevhidi göstererek ruhunu Rahmana teslim etmiştir. Cenazesi aynı gün, vasiyeti uyarınca Solhan Asrî (Bazmanan) mezarlığında 13 Haziran 2003 tarihinde vefat eden ilk eşi Havva Hanım'ın yanı başına defnedilmiştir. Yöre halkı onun ölümünden derin teessür duymuştur. 18

2. İlim Tahsil Hayatı

Bu bölümde onun ilim tahsil ettiği yerlere ve okuduğu hocalarına yer verilecektir.

2.1. İlim Tahsil Ettiği Yerler ve Kendilerinden İlim Tahsil Ettiği Seydaları:

Molla Abdülaziz, Kur'an ve dini başlangıç düzeyindeki bilgileri kendi köyünde dayısı Molla Abdülkerim (ö.1959)'den almıştır. İmkânların zaten kısıtlı olduğu bu dönemde var olan ders araç gereçleri ve kitaplar da 1927 yılındaki köyün yakılması esnasında yok olmuştu. Bu nedenle Molla Abdülkerim, aralarında Molla Abdülaziz'in de olduğu çocuklara Kur'an dersini tahtalara kazdırdığı harflerle veriyordu. Gerçekleşen harf inkılâbının titizlikle uygulanması ve köyün yaşadığı hadisenin insanlar üzerinde yarattığı derin psikolojik travma nedeniyle çocuklar elifbalarını saklıyordu. Var olan çalışma yükü daha da artmış, bu durumdan o da etkilenmiştir. Bu nedenle onun askerlik öncesi medrese öğrenim

¹⁵ Kardeşi Hacı Halid Döner, 2011 mülakat.

¹⁶ Molla Ahmed Sevinç, Ocak 2004 mülakat.

¹⁷ Hastanede Seyda'ya refakat ederken adı geçen hocalar ziyaretine gelmişlerdi ve bu durumu müşahede etmişim.

¹⁸ Hacı Abdurrahim Döner Mart 2012 mülakat.

hayatı düzenli olmamış, ailenin en büyük çocuğı olarak o, okumanın yanında bir de çalışmak zorunda kalmıştır.¹⁹

1941 yılında askere gitmeden önce dayısının yanı sıra Duerni'da (Solhan-Bozkanat) Seyda Molla Abdülmecid ed-Durnevî (ö. 1963)'den özellikle Şafîî fikhına dair dersler okumuştur. Her iki hocası da onun ruhî ve ahlakî hayatının şekillenmesinde önemli roller oynamış, manevi dünyasının aydınlanmasında önemli tesirleri olmuştur. Zira yeri geldikçe Molla Abdülaziz, bu iki zatın olaylara karşı söz, tutum ve davranışlarını örnek göstermiş, onları hep saygı ile yâd etmiştir. Ayrıca yöre halkının bu iki hocaya saygı duyduğunu ve ihtilafların çözümünde onlara müracaat ettiğini belirtmek gerekir. Molla Abdülaziz, on iki yaşındayken Lice Dêrxus köyünden iyi bir âlim, şair, edip ve mutasavvıf olan akrabası Hacı Naim Efendi adlı zat birkaç kişi ile birlikte, 1927 yılında köyün yaşadığı acı olay nedeniyle başsağılığı dilemek için Guev köyüne gelmiş, dönerken okutmak üzere beraberinde Molla Abdülaziz'i götürmek istemiş, ancak onun bu isteğı kabul görmemiştir. Bu isteğın reddedilmesinin temel sebebi yaşanan hadise dolayısıyla neredeyse köyde çalışan insan gücünün kalmamış olmasıydı.²⁰

Molla Abdülaziz, kendi köyünde dayısı Molla Abdülkerim'in yanında okurken fırsat buldukça askerlik arkadaşı olan Molla Molla Halid'in oğlu Molla Mehmed'i ziyaret ederdi. Bu ziyaret sırasında yaşça Molla Mehmed'den daha küçük olan kardeşi Molla Ahmed, Gaçır (Sevinç), Molla Abdülaziz'le beraber okuma yönündeki isteğini ısrarla dile getirir. Bu durumu Molla Ahmed Sevinç şöyle anlatır: "*Molla Aziz (rahmetullahi aleyhi ve erdahu) bize gelirdi. Molla Mehmet'le askerlik arkadaşıydı. Birbirlerini çok seviyorlardı. Her gelişinde kendisiyle beraber okumak istediğimi söylerdim. O da Seyda Molla Abdülkerim'in yanında okuyordu. Takdir edersiniz ki verimli okuma olmuyordu. Nihayet ısrarlarıma dayanamayıp beraber okumamız yönünde teklifimi kabul etti*". Böylece ikisi, Bozkanat'ta Seyda Molla Abdülmecid'den çeşitli almış bunun yanı sıra *İ'aretut-Tâlibîn* gibi Şafîî fikhına dair eserler okumuştur. Bu dönemde Fahranlı Molla Mahmud da onlara eşlik etmiştir.²¹

2.1.1. Mezra Qıj ve Molla Osman (ö. 1975)

Aslen Bingöl'ün Genç ilçesi Tavs bölgesinden olan Molla Osman, Solhan'a bağlı Berbera köyünde ikamet ediyordu. Ancak Hacı Mahmut Hüseyin Maxs'ın isteğıyle Genç'e bağlı Meza köyünde imamlık yapıyordu. Molla Ahmed'in ısrarla beraber okuma teklifini kabul eden Molla Abdülaziz, 1947 yılında Molla Ahmed ile beraber Mezra Qıj'a giderek Molla Osman Mezra'nın (Bulut) yanında okumuştur. O sıralar iki ders arkadaşı Şafîî fikh kitaplarından *Envaru'l-Ebrâr* adlı eseri okuyup tekrar etmişlerdir. O yıl onlara Molla İbrahim Omeran (Sevinç) da katılmıştır.

¹⁹ Molla Abdülaziz'in kendi anlatımlarından derlenmiştir.

²⁰ Molla Abdülaziz'in kendi anlatımlarından derlenmiştir.

²¹ Seyda'nın beraber okuduğı yakın okuma arkadaşı merhum Seyda Molla Ahmed Gaçır'la (Sevinç), Ocak 2004 yılında yapılan mülakat.

2.1.2. Molla Aziz Şemson (Barışçıl) (ö. 1952)

Salih, abid ve zahid bir zat olan Seyda Molla Aziz Barışçıl, takvası ile şöhret bulmuştur. Bingöl Genç ilçesine bağlı Şemson (Yağızca) köyündendir. Bozkanat (Duerni) köyünde Molla Abdülaziz'in soy ağacında yer alan Seyda Molla Yasin'den başta fıkıh olmak üzere dersler okumuştur. Halk arasında güçlü maneviyatıyla meşhur olan Molla Aziz Barışçıl Nakşibendî tarikatına ünlü Şeyh Said el-Palevî vasıtasıyla intisap etmiştir. 1927 yılı tenkil olayı çerçevesinde Şemson köyü yakılınca şeyhinin kendisine verdiği hırkası yanmıştır. Daha sonra Çan şeyhlerinden Şeyh İbrahim'e intisap etmiştir.²²

Özellikle fıkıh konusunda iyi bir âlim olan ve kendi köyü Şemson'da ders veren Molla Aziz Şemson, o dönemde sıcak yaz aylarında Molla Abdülaziz'in köyü olan Guev'in Güney'inde yakın bir mesafede bulunan Solhan Dağı'na (Kué Suelaxon) yaylaya çıkıyordu. Bu çerçevede Molla Aziz Şemson, 1948 yılı baharında yaylaya çıktığı vakit Molla Abdülaziz, Molla Ahmed ile birlikte ondan fıkıh dersleri almıştır. Bu durum, birkaç yaz tekrar etmiştir.²³

2.1.3. Duerni (Bozkanat) Seyda Molla Abdülmecid (ö. 1963)

Molla Abdülaziz'in Molla Ahmed ile ilim tahsili yolundaki üçüncü yılları ise Duerni (Turna) köyünde Seyda Molla Abdülmecid'in yanında geçmiştir. 1949 yılında iki medrese arkadaşı, burada Seyda Molla Abdülmecid'den diğer derslerin yanı sıra *İ'netu't-Tâlibîn* adlı eseri okumuşlardır.²⁴

2.1.4. Kurık (Kumgeçit) Köyü ve Molla Rahim Asutay (ö. 1995)

Genç'e bağlı Valiyer/Çaytepe beldesinden Molla Abdullah'n oğlu merhum Molla Rahim Bingöl merkeze bağlı Kurık köyünde ders veriyordu. Molla Rahim, Seyda Molla Abdulhamid Sağnisi (ö. 1955), Fahnrlı Molla Aziz ve Farqin'de (Silvan) Seyda Molla Hüseyin Küçük'ten ders almıştır.²⁵

1950 yılı Mart ayının başında Bingöl merkeze bağlı Kurık köyüne giden Molla Abdülaziz ve ders arkadaşı Molla Ahmed, Temmuz'un sonuna kadar Molla Rahim'in yanında sarf ilminin klasik temel eserlerini okurlar. Onların bu ilim yolculuğuna Fahnrlı Molla Mahmud, Molla Mehdi Erdoğmuş (Ki Hafizefendi) da eşlik etmiştir. Burada Molla Abdülaziz ve ders arkadaşı Doğu medrese geleneğinde esas olduğu üzere *Bina* kitabından başlayıp Emsile, İzzî gibi sarfa dair eserleri okuyup ezberlemişlerdir.²⁶

2.1.5. Perx (Asmakaya) Köyü ve Molla Abdullah Güler (ö. 2017)

Molla Abdülaziz, 1950 yılının Temmuz ayı başında sıcakların artmasıyla Kurık köyünden eve döner. Birkaç gün evde kaldıktan sonra kader arkadaşı Molla Ahmed'le birlikte Molla Abdullah Arçen (Güler)'in yanına gidip okumaya karar verirler. Molla Feyzullah'ın oğlu Abdullah, Molla Cami'nin el-Fevâiü'd-Diyaiyye kitabına kadar babasından okur, daha sonra Muş'un Bulanık ilçesinde Şeyh Kutbeddin'den, Oxin'de Şeyh Halid'den, ardından Tivnig'de Molla Mahfuz'dan

²² Abdülbaki Çiftçi, İmam-Hatip Kişisel Görüşme, Mart, 2012.

²³ Molla Ahmed Sevinç, Ocak 2004 mülakat.

²⁴ Molla Ahmed Sevinç, Ocak 2004 mülakat

²⁵ Molla Heybet Asutay, Emekli İmam-Hatip, 2015, kişisel görüşme.

²⁶ Molla Ahmed, burada okurlarken siyasal önemi büyük olan 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin seçimleri kazandığını ifade eder. Molla Ahmed Sevinç, Ocak 2004 mülakat.

okuyarak 1952 yılında 25 yaşlarında ondan icazet alır,²⁷ ardından babasının bulunduğu Oroğ köyüne gider.²⁸ Molla Abdülaziz, Molla İbrahim Sevinç, Molla Ahmed Molla Abdullah'ın bulunduğu Şirre yaylasına gidip o yaz Molla Abdullah'ın yanında okurlar. Burada Molla Abdullah Dalar (ö. 2002) da onlarla birlikte okumuştur. Bu zat, o sıralar Molla Abdullah'tan *Muhtasarı 'l-Me'ânî* adlı eseri okuyordu. Molla Abdullah Güler, Perxu köyünde kalmaya karar verince yaz mevsimi bittikten sonra Molla Abdülaziz ve arkadaşlarının ayrılmasına izin vermez.²⁹ Böylece Molla Abdülaziz ve Molla Ahmed o kışı (1950-1951) Perx köyünde Molla Abdullah'ın yanında ilim tahsil ederek geçirirler.³⁰

2.1.6.Parhanguk Köyü (Bingöl Çavuşlar) ve Seyda Molla Muhammed Halid (ö. 1971)

Ülkenin 1946 yılında çok partili hayata geçmeye başlamasıyla birlikte Doğu medresesi kısmen rahat bir nefes alır. Bu rahat ortamda tedris kudreti olan fedakâr hocalar, kıt imkânlarla rağmen camilerde ya da “hücre” adı verilen bir iki odalı medreselerde ders vermeye çalışırlar.

Bunlardan birisi olan ünlü müderris Seyda Molla Muhammed Halid el-Parhangukî, Yukarı Parhanguk³¹ köyünde uzun yıllar tedris faaliyetinde bulunmuştur. Aslen Parhanguk köyünden olan Molla Muhammed Halid, neredeyse tüm medrese öğrenimini Molla Hüseyin Farqinî (Silvan) Küçük'ten görmüştür. Seyda Molla Halid, 5 yaşındayken aynı gün içinde hem anne hem babasını kaybetmiştir. 12 yaşında amcalarından birisiyle Bingöl'ün Genç ilçesi Tavs mıntkasında hayvan güderken kaçıp Molla Hüseyin Küçük'ün uğradığı Diyarbakır'ın Hazro ilçesinin bir köyüne ulaşmış ve zengin bir köylü tarafından himaye edilmiştir. Molla Halid'in her gün düzenli Kur'an okuduğunu gören adam onu, Meya Farqin'e (Silvan) götürerek Seyda Molla Hüseyin'e teslim etmiş, böylece Molla Halid, ilim hayatını asırlık bir çınar olan Seyda Molla Hüseyin Küçük'ün yanında geçirmiştir.³² Seyda Molla Hüseyin'den icâzet alan Molla Halid, onun yanında uzun yıllar müderrislik yapmıştır. Seyda Molla Hüseyin Küçük'ün hem talebesi hem damadı olan Molla Halid,³³ daha sonra kendi köyüne geri dönerek bir süre Melakan'da müderrislik yapmış, ardından kendi köyünde uzun yıllar ders vermiştir. Molla Abdülaziz ve ders arkadaşı Molla Ahmed, fıkıh konusunda büyük bir bilgi birikimine sahip olan Molla Muhammed Halid'den iki yıl boyunca 1952-1953 yılları boyunca ders alır.³⁴ Anneanesi Rahime Hanım, Parhanguk köyünden Molla Ahmed'in kızı olması nedeniyle Molla Abdülaziz

²⁷ Molla Abdullah Güler'le Ocak 2014 yılında yapılan kişisel görüşme; Elçanî, a.g.e., s. 314.

²⁸ Solhan sınırında Muş'a bağlı Ulukaya köyü.

²⁹ Molla Abdullah Güler'le Ocak 2014 yılında yapılan kişisel görüşme.

³⁰ Molla Ahmed Sevinç, Ocak 2004 mülakat.

³¹ Halk arasında bu köy için Parmuk ve Parhanguk gibi isimler kullanılmaktadır. Biz Seyda Molla Halid'in Molla Abdülaziz'e verdiği icâzetnamede el-Perhangukî nisbesini kullanmasını ve 1550 Tarihli Tahrir Defterini (Söylemez-Demir, a.g.e., s. 42) dikkate alarak makale boyunca bu kullanımı esas aldık.

³² Elçanî age., s. 16-165.

³³ Elçanî, age., s. 165.

³⁴ Elçanî, age., s. 163-167; Molla Ahmed Sevinç, Ocak 2004 mülakat.

gerek medrese öğrenimi süresince gerekse daha sonraki yaşamı boyunca her zaman Parhangukluların özel sevgisine ve ilgisine mazhar olmuştur.³⁵

2.1.7. Solhan Hezarşah Köyü ve Molla İhsan Alın (İhsan b. Mela Ali el-Hezarşahî)

Molla Abdülaziz, 1954 yılında Molla Ahmed'le birlikte Solhan'a bağlı Hazarşah köyüne giderek burada Seyda Molla İhsan'dan ders okur. Molla İhsan, 1945 yılında Varto'ya bağlı Qarkakut köyünde Molla Abdullah'tan sarf ilmini öğrenerek tahsil hayatına başlamış, ardından 1946 yılında Varto depremi nedeniyle Bulanık Kuşak Köyüne giderek 1947 yılında Şeyh Fethullah'ın oğlu Şeyh Maruf'tan nahiv ilmini, daha sonra 1948 yılında Norşin'de Şeyh Taha'dan *el-Fenarî*'yi ve mantık ilminden *Kavl-i Ahmed* ve *Risaletu'l-Vaz*' gibi kitapları, sonra 1949 yılında Melekan'da önce Molla Abdulhamid es-Sağnisî ve daha sonra Mele Zahir et-Tendurekî (ö. 1966)'den ilim tahsil etmiştir. Bitlis Oxin'de Şeyh Halid'den ve en son 1953 yılında Siirt Baykan ilçesinde Molla Muhyiddin el-Havelî'den okuyarak ondan icazet almıştır.³⁶ Molla İhsan, medrese eğitimini tamamladıktan sonra kendi köyü Hazaşah'ta tedris faaliyetlerine başlayınca Molla Abdülaziz, 1954 yılında ondan *Muhtasar'ül-Me'anî* ve onun şerhi *el-Mutavval* adlı eserleri okumuş, Muhtasar'ın 80 sayfalık metninin çoğunu ezberlemiş, 1955 yılı baharına kadar burada eğitim görmüştür. Gerek Molla Halid'in yanında gerekse Molla İhsan'ın yanında okurken o ve yol arkadaşı Molla Ahmed, medrese usulüyle fiilen tedris faaliyetlerinde de bulunurlar. Zira Molla Halid ve Molla İhsan'ın sıra kitapları bakımından kendilerinden sonra gelen talebelere ders verme hususunda onlara izin verir.³⁷

2.1.8. Farqin (Silvan) ve Seyda Molla Hüseyin Küçük (ö.1375/1955)

Seyda Molla Hüseyin Kiçik³⁸ (Küçük), Şeyh Fethullah el-Verqanisî (ö. 1900) gibi birçok seydadan okumuş, en son Silvan Müftüsü Molla Ahmed Hamdî'de ilim icâzeti almıştır.³⁹ Seyda Molla Hüseyin'in yetiştirdiği talebeleri arasında ünlü mutasavvıf Ahmed Haznevî (ö.1369/1949), Molla Zahir Tendürekî (ö. 1966), Molla Abdullah Qoğî, Seyyid Ali Fındkî, Seyda-yı Haccî Fettah, (ö. 1975) Molla Hasan Tilmizî, yazar Ali Arslan ve Molla Muhammed Halid (ö. 1971) gibi zatlar gelmektedir. Seyda Molla Hüseyin (ö.1375/1955) yılında hakkın rahmetine kavuşmuştur.⁴⁰

Daha önce de geçtiği gibi aslen Bingöl'ün Parxanguk köyünden olan Molla Halid, Bingöl'e döndükten sonra da her yıl seçkin talebeleriyle birlikte Farqin'e giderek talebelerinin Seyda Molla Hüseyin'den istifade etmesini sağlıyordu. Bu amaçla Seyda Molla Halid, Seyda Molla Hüseyin Küçük'ü ziyaret ederken kendisiyle

³⁵ Molla Ahmed Akçabey, 2014, kişisel Görüşme.

³⁶ Bkz. İhsan Alın (İhsan b. Mela Ali el-Hezarşahî, *Risale-i İhsaniyye*,trc.: Nusrettin Bolelli-Ali Benli, Hivda İletişim, İstanbul 2011, s. 65-66.)

³⁷ Molla Ahmed Sevinç, Ocak 2004 mülakat.

³⁸ Molla Hüseyin, Cizre'de okurken bulunduğu medresede Hüseyin adında başka bir öğrenci daha vardır. İkisinin birbirinden ayırt edilmesi amacıyla hocaya küçük anlamına gelen "kiçik" lakabı verilmiştir. "Kiçik" Cizre Kürtçesinde "küçük" anlamına gelmektedir. (Bkz. Mehmed Halil Çiçek, *Seyda Molla Hüseyin Küçük'ün Hayatı ve İlmi Kişiliği*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: II Kasım 2009 s.129)

³⁹ Bkz Çiçek, a.g.m., s. 129.

⁴⁰ Bkz. Çiçek, a.g.m., s. 126-127.

beraber Molla Abdülaziz, Molla Ahmed ve Molla Abdullah'ın oğlu Molla Mehmed Şomegon (Topraktan) gibi gözde talebelerini beraberinde götürüyordu. Molla Abdülaziz, Parhanguk'da okuduğu iki yılda bu ziyaretler sonbahar mevsiminde gerçekleşmiş ve aşığı yukarı her bir ziyaret iki aydan fazla sürmüştür. Bu ziyaretler sırasında Molla Abdülaziz ve okuma arkadaşlarının dersleri Seyda Molla Hüseyin tarafından verilmiştir.⁴¹

2.2. İcâzet Merasimi ve İcâzet Veren Hocası

1955 yılı ilkbahar mevsiminde Hazarşah'ta okurken Şeyh Ebubekir Efendi'nin davetiyle Melekan'a giden Molla Abdülaziz ve Molla Ahmed, Karlıova'ya bağlı Hacılar ile Xalifon köylerinde tedaris ve irşat faaliyeti teklifiyle karşılaşırlar. Ebubekir Efendi'nin teklifini kabul eden Molla Abdülaziz Hacıyan köyüne giderek klasik medrese usulüyle tedarise başlar. Molla Abdülaziz, yaz mevsiminde Hacıyan köyünden birkaç saatlik mesafede bulunan ve Seyda Molla Halid'in ikamet ettiği Parhanguk köyüne at sırtında giderek ikmal dersleri alır ve medrese usulünde eğitimini tamamlar. Seyda Molla Halid talebesi Molla Abdülaziz'in icazet almasını fazlasıyla hak ettiğini düşünür. Fakat her nedense icâzet merasimi Ağustos 1964 yılında Molla Abdülaziz, Solhan'a bağlı Ğelebê köyünde müderrislik yaparken gerçekleşir.⁴² İcâzet için Parhanguk köyünde şenlik havasında ve hala konuşulan bir merasim düzenlenir, merasime çevreden çok sayıda âlimin yanı sıra halktan da insanlar katılır ve gelenlere yemek ikramında bulunulur. Seyda Molla Halid, günün anlam ve önemi hakkında bir konuşma yapar. Hak, hukuk, adalet ile ilgili ayetler ve hadisleri serdederek icazet vereceği talebelerine insanlar arasındaki problemleri çözerken hukuka ve adalete titizlikle riayet etmeleri tavsiyesinde bulunur ve Molla Ahmed Gaçır'a da sözlü icâzet verir.⁴³

Molla Abdülaziz'in Arapça el yazısı ile kaleme alınan icazetnamesi, 17 sayfadan ibaret olup Molla Ali Poğı (Tunç) (ö. 1993) tarafından kaleme alınmıştır.⁴⁴ İcâzetnamede Seyda Molla Halid, Nakşibendî tarikatını ifade eden silsileyi de yazarak bu usulde Molla Abdülaziz'e icazet vermiştir.

2.3. İlim Tahsili Uğruna Çektiği Bazı Sıkıntılar

Molla Abdülaziz, askerlik öncesi yaşamında kışın okurken yaz mevsimlerinde ise ev ve ekin işlerinde ailesine yardım etmiştir. 1927 hadisesinden sonra insan gücü azalınca o, kışın okumak, yazın ise çalışmak zorundan kalmıştır. Var olan kaynak kitaplar yandığı ve ders materyali olmadığı için Molla dayısı Molla Abdülkerim, tahtaya kazdığı Kur'an harflerinden çocuklara ders veriyordu. Dersler okunduktan sonra harflerin kazındığı bu levhalar derhal saklanıyordu. Zira bu dönemde Kur'an ve Arapça eğitimi yasak olması nedeniyle başları belaya girebilirdi. Bu olumsuz koşullar ve kıt imkânlar, ilimde arzulanan hedefe ulaşmaya ve verimli ilim tahsil etmeye engel teşkil etmekteydi.⁴⁵

⁴¹ Hayatı için bkz. Çiçek, a.g.m., s. 124 vd; Molla Ahmed Sevinç, Ocak 2004 mülakat.

⁴² Molla İbrahim Eles, İmam-Hatip Molla Abdülaziz'in talebesi, Şubat 2017 mülakat.

⁴³ Molla Ahmed Sevinç: Ocak 2004 mülakat.

⁴⁴ Hacı Abdurrahim Döner, Mart 2012 mülakat.

⁴⁵ Molla Abdülaziz'in kendi anlatımlarından derlenmiştir.

Seyda Molla Abdülaziz ve medrese arkadaşları siyasal, sosyal ve ekonomik şartların ağır olduğu bir dönemde ilim tahsil etmek ve kendilerini yetiştirmek için çaba harcıyorlardı. Sözelimi bahar mevsiminde talebelerin topladıkları ratıb⁴⁶ kendilerine yetmediği için ikinci sonrası metin ezberleme amacıyla kır ve bayıra çıkarken açlıklarını kenger bitkisini yiyerek gideriyorlardı. Her şeye rağmen fakir olan halk ekmeğini ilim talebeleriyle paylaşıyordu. Yine başka bir yerde okurken aç oldukları bir gün, talebelere birisi, bir önceki yıl talebelere arda kalan ekmeğin kırıntılarını minberin altındaki bir bez parçası içinde bulup sevinç çığlıkları içerisinde: “müjdeler olsun, ekme buldum!” diye haykırmıştı. Talebeler “gori” dedikleri el değirmeni ile ekmeği öğütürken un haline getirip derse gelen bir çocuğun getirdiği bir sitil yoğurdu un haline getirilen ekmeğin üzerine dökmüş, haksızlık ve adaletsizlik olmaması için 13 arkadaş tek kaşıkla sırayla yemişlerdi.⁴⁷

Seyda ve arkadaşları Mezra’da Molla Osman’nın yanında okurlarken, kışın ısınmak için coğrafi koşulları son derece ağır olan “Gemé Armaşın”/Armaşın köyü koruluğu denen bölgeden odunları sırtlayarak Mezra’ya taşıyorlardı. Bu gibi meşguliyetlerin, ilmi performansı düşüren ve aslında bir talebenin meşgul olmaması gereken hususlar olduğu açıktır.⁴⁸

O dönem şartlarında dört duvardan müteşekkil camilerde yıkanacak, elbise yıkayacak bir mekân bulunmuyordu. Elbise yıkama işini köylüler üstleniyordu. Her bir talebenin elbisesini yıkayan ev, eğitimin başladığı sonbahar mevsiminde belirleniyordu. Kirli elbiseler, camiye Kur’an dersi okumaya gelen çocuklar vasıtasıyla önceden belirlenmiş evlere gönderiliyordu. Aynı ortamda hem ders görme hem müzakere edip mütalaada bulunma ve metin okuma faaliyetlerinin doğuracağı sıkıntılar gayet açıktır. Bu nedenle kış aylarında her bir talebenin akşam vakitlerinde yemekten sonra gidip metin ezberlediği belli bir evi belirleniyordu. Bazı yerlerde bu alışa gelen yerleşik bir kültür olsa da genelde talebeler, başkalarının evine gidip metin ezberlemekten dolayı sıkılıyordu. Üstelik bu durum evinde metin ezberleme faaliyeti yapılan ailelere de bir bakıma sıkıntılar veriyordu. Çünkü gelen ilim talebesi için soba yakılıyor ve ona bir oda tahsis ediliyordu. O dönemdeki evlerin yapılarını dikkate aldığımızda zaten dar olan evler daha da bir dar hale geliyordu. Üstelik talebeler, metin ezberleme ameliyesini sesiz değil, genelde sesli bir şekilde yapıyorlardı. Bu da ayrı bir husustur. Fakat köylüler, evlerinin kapılarını talebelere açmayı, ilme ve ilim talebesine bir hizmet olarak görüyorlardı. Seyda ve bazı arkadaşları kış aylarında fiziki mekânların yetersizliği nedeniyle metinleri daha sıcak ve güvenli olan ahırlarda çıraların altında yapıyorlardı.⁴⁹ Bu koşullarda eğitim-öğretim faaliyetinde bulunmak, modern aklın kavramakta güçlük çektiği bir husus olsa gerektir.

3. Tedris Hayatı, Tedriste bulunduğu Yerler ve Öğrencileri

Seyda Molla Abdülaziz’in tedriste bulunduğu yerler şunlardır:

⁴⁶ Medrese talebelerinin köyden günlük olarak topladıkları ekme ve yemek gibi yiyecekleri ifade eden bir kavramdır.

⁴⁷ Molla Ahmed Sevinç: Ocak, 2004 mülakat.

⁴⁸ Molla Ahmed Sevinç: Ocak, 2004 mülakat.

⁴⁹ Molla Ahmed Sevinç: Ocak, 2004 mülakat.

3.1. Guev (Bozkanat Köyü Topluca Mezrası)

Aslında Molla Abdülaziz, icazet almadan önce de kendi köyünde aktif olarak tedris faaliyetlerinde bulunmuştur. Çünkü o, bir taraftan dayısı Molla Abdülkerim'den ders alırken diğer taraftan sıra kitaplarında geride olanlara dersler vermiştir. Seyda burada üç dört yıl kadar tedriste bulunmuştur.⁵⁰

3.2. Karlıova Hacıyan (Hacılar) Köyü: 1955- 1962

Nakşî-Halidî tarikat şeyhi Şeyh Ebubekir Efendi (ö. 1972), Melekanlı Şeyh Mahmud Efendi (ö.1910)'nin oğlu ve Diyarbakır'da Şeyh Said'le birlikte idam edilen Şeyh Abdullah Qıj'ın (Küçük) kardeşi olup bölgede saygın bir konuma sahipti. İlim ve irşat faaliyetlerini seven Ebubekir Efendi, medrese geleneğinin tekrar canlanması için büyük bir çaba harcıyordu.⁵¹ Hacıyan ve Xalifan köylülerinin Ebubekir Efendi'den tedris gücüne sahip birer hocanın kendi köylerinde görevlendirmesini istemeleri üzerine Ebubekir Efendi, 1955 yılı bahar aylarında Hazarşah Köyünde Seyda Molla İhsan'ın yanında okumakta olan Molla Abdülaziz ve Molla Ahmed Sevinç'i Melekan'a davet ederek bu köylerde hizmet etmelerini teklif eder. Molla Ahmed Sevinç'in anlattığına göre Efendi'nin kendilerine olan güvenini ifade ettiğini, bu teklife hemen cevap vermemelerini, yaptığı teklifi bu gece iyice düşünüp ertesi gün cevaplamalarını ister. Ertesi gün Efendi'nin huzuruna çıkan iki arkadaştan Molla Abdülaziz, yapılan teklifi kabul ettiğini ifade eder. Molla Ahmed ise: "Eğer Efendi'nin teklifi bir emir ise başımızın üstünde yeri vardır. Yok, eğer emir değilse henüz okumamı bitirmedim, şartlarım teklifi kabul etmeye müsait değildir", diyerek yapılan teklif kibarca reddeder.⁵²

Molla Abdülaziz, daha önce Şeyh Mahmud el-Melekânî'in halifelerinden ve Seyda Molla Evliya'nın yeğeni Seyda Molla Feyzullah (1850-1900 arası)'ın tedrisatta bulunduğu Hacıyan köyüne gider.⁵³ İnsan ilişkileri iyi olan Seyda, Hacılar köyünde gayet iyi karşılanır, kısa sürede büyük bir saygı, sevgi ve hürmete mazhar olur. Hacıyan köyünde her yıl ortalama yirmi öğrenci okutan Molla Abdülaziz, yedi yıl boyunca burada tedriste bulunur. Bu köyde kış aylarında eğitim-öğretim cami-medresede yapılırken havaların ısındığı yaz mevsiminde ise köylülerin çıktıkları Huware Ağé (Ađa Yaylası) de yapılırdı. Köylüler yaylada biri Seyda'ya diğer de talebelere olmak üzere iki çardak kurardı. Böylece cami ve medrese duvarlarını aşan ilim tedrisi, Karlıova'nın serin yaylalarına taşınmış olurdu. Seyda Molla Abdülaziz, Hacıyan köyünde bulunurken başta değerli âlim ve teyzesi oğlu Molla Mustafa Aytaç (ö. 1998) olmak üzere Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Valiyer/Çaytepe Beldesi'nden Merhum Molla Abdullah'ın oğlu emekli müftü Hasip Asutay ve daha pek çok talebe okutur.⁵⁴ Hacıyan'da yedi yıl kadar tedris ve irşat faaliyetinde bulunan

⁵⁰ Molla Abdülaziz'in kendi anlatımlarından derlenmiştir.

⁵¹ Şeyh Ebubekir Efendi'nin hizmetleri için bkz. Abdullah Akdeniz, *Melekan Şeyhleri*, s. 280 vd.

⁵² Molla Ahmed Sevinç: Ocak, 2004 mülakat.

⁵³ Arpa, agm, s. 36.

⁵⁴ Bkz. Kollektif, *Ehl-İ Sünnet Yolunda Âlimler, Düşünürler, Yazarlar, Yöneticiler*, Ravza Yayınları İstanbul, 2013, s. 427.

Seyda, yaşlı ve yatalak olan annesinin sağlık durumu nedeniyle 1962 yılında köyüne geri döner, o yıl kış mevsimini kendi köyünde tedrisle geçirir.⁵⁵

3.3. Solhan Ğelebê (Şimşirpınar) Köyü: 1963- 1982

Daha önce Melekanlı Ebubekir Efendi'nin ricası, teklifiyle Hacıyan köyüne giden Seyda yine onun ricası ve Ğelebe'nin ileri gelenlerinden Hacı Halil Değer (ö. 2015)'in öncülüğüyle 1963 yılında uzun bir süre tedriste bulunacağı Solhan'a bağlı Ğalebê köyüne gitmiştir. Annesi yatalak, babası ise yaşlı ve hasta olan Seyda Molla Abdülaziz, bir taraftan hizmet etmek isterken, öte yandan ebeveynini o halde bırakıp gitmeye gönlü razı olmuyordu. Öte yandan Molla Abdülkerim de Molla Abdülaziz'in, kendi köyünde hizmet etmesini istiyordu. Ayrıca her iki zat, gönül dünyalarında yer tutan Ebubekir Efendi'nin hatırını da kırmak istemiyordu. Neticede Hacı Halil, Molla Abdülaziz'in yakınlarını ikna eder ve Seyda Molla Abdülaziz, 1963 yılı sonbahar mevsiminde Ğelebê (Şimşirpınar) köyüne köylülerin yılda yirmi talebenin iaşesini ve kendi nafakasını temin etmesi kaydıyla tedris ve irşat amacıyla taşınır.⁵⁶

Seyda Ğelebê köyünde aralıksız olarak on sekiz yıl boyunca talebe okutur ve hizmet eder. Burada fahri olarak hizmet ederken İlkokul diploması alır ve 22 Temmuz 1966'da resmi olarak imam-hatiplik görevi yapmaya başlar. Seyda başta Sarf, Nahiy, Mantık, olmak üzere temel İslam ilimlerinin tümünde talebelerine dersler verir. Bu dersler, sabah namazından sonra başlayıp çoğu zaman ikindi namazından sonraya kadar devam ederdi. Seyda, âdeti olduğu üzere medrese eğitimine Eylül ayında başlar, Haziran ayı sonu ise tatile girerdi. Çünkü ekonomik sıkıntılar nedeniyle talebelerin pek çoğu çalışmak zorundaydı. Yaz mevsiminde köylüler yaylaya çıkınca o da onlarla beraber yaylaya çıkardı. İrşad faaliyetlerine burada devam ederdi. Seyda, Şimşirpınar'da eskimiş olan köy camisinin yerine yeni bir cami inşa etmeye öncülük eder, caminin arka bölümünde tek odalı bir yeri medrese olarak inşa ettirir ve Palu'nun Caru köyüne taşınana kadar burada aralıksız olarak tedrisatta bulunur.

Bu nedenle olsa gerektir ki, Molla Abdülaziz, uzun yıllar bu köyde görev yapıp ders verdiği için bu köye nispetle Seyda Molla Aziz Ğelebê olarak tanınmıştır. Muttalip Arpa, onun bu medresesini, "*Solhan Gılbe Medresesi*"⁵⁷ olarak tanımlar. Fakat bu tanımlamanın telaffuz yakınlığı sebebiyle Bingöl Merkez Gılbe köyüyle karıştırılmasından kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir.

3.4. Elazığ Palu İlçesi Caru (Karacabağ) Köyü: 1982-1984

Ğelebê'de uzun bir süre kaldıktan sonra tebdil-i mekânda hayır olduğuna kanaat getiren Seyda, 1982 yılı Mayıs ayında Elazığ'ın Palu İlçesine bağlı Caru köyüne tayin yapar. Bu köyde daha önce Molla Hasan Barman, ondan sonra Seyda'nın yakın medrese arkadaşlarından Molla Abdullah Dalar (ö. 2002) görev yapmıştır. Molla Abdullah Dalar, kendisine bu köye tayin yapmayı tavsiye etmiştir. Bu köyde iki yıl hizmet eden Seyda, askeri ihtilal sonrası sıkıntılara rağmen talebe okutmaktan geri durmamıştır. Seyda, Caru'da görev yaparken emekliliğe ayrılmıştır. Bir seveni, Palu'nun Bahçeler mahallesinde hizmetlerine devam

⁵⁵ Hacı Abdurrahim Döner, Mart 2012 mülakat.

⁵⁶ Köyün ileri gelenlerinden olan Hacı Halil Değer'le Temmuz 2010 yılında yapılan mülakatla elde edilmiştir.

⁵⁷ Arpa, a.g.m., s. 37.

etmesi için kendisine bahçeli bir ev hediye etmek istemiş ancak minnet endişesiyle bu teklifi reddederek ısrarlara rağmen Solhan merkeze yerleşmiştir.⁵⁸

3.5. Solhan Merkez: 1984-1990

Molla Abdülaziz, 1984 yılı Sonbahar mevsiminde emekli ikramiyesiyle Solhan'da inşa ettirdiği eve taşınır. Ruhu adeta ilimle yoğrulan Seyda, komşusunun boş duran evini medreseye çevirir ve tedris hayatına burada devam eder. Buradaki tedrisat ve hizmet, halkın ve esnafın yardımıyla iki yıl devam etmiştir. Daha sonra Seyda, Solhan'da Mergé Miyon Awon mevkiinde geniş bir alan üzerinde kurulu olan ve hısıım akrabası Hacı Halit'in oğullarına ait mütevazı çoban evini medreseye dönüştürerek eğitime burada devam eder.

Bu dönemde Seyda, talebelerini hariçten İmam-Hatip diplomasını almaları yönünde teşvik eder. Bu nedenle talebeler, bir taraftan Arapça ve İslamî ilimleri tahsil erken diğer yandan ise dışarıdan bitirme sınavlarına girerek İmam-Hatip diplomasını almaya çalışırlar. Buradaki hizmet, üçüncü yılında medresenin mühürlenip kapatılması, Seyda ve talebelerinin gözaltına almasıyla son bulur. Bu hayırlı hizmetin akamete uğraması ilçe halkını da derinden üzer. Bu olayla birlikte Seyda, Solhan'da tedris faaliyetlerine bir süre ara vermek zorunda kalır.⁵⁹

3.6. Muş Marnig Köyü: 1990-1991

Seyda, ilmi hizmetlerin olmadığı bir yaşamın tüm sıkıntılarını ruhunun derinliklerinde hisseder ve bu durumdan vicdan azabı duyar. Artık Solhan'da hizmet şartlarının ağır olduğunu anlayan Seyda, Muş'un Hasköy ilçesine yakın olan Marnig köyünden gelen hizmet teklifini kabul eder. Bu köyde yıllık nafakasının karşılanması karşılığında fahri olarak görev yapar, medrese usulünde dersler verir. Burada iki yıl eğitim faaliyetlerinde bulunan Seyda, ağır bir rahatsızlık geçirince memleketi olan Solhan'a geri dönmek zorunda kalır.⁶⁰

3.7. Solhan Merkez Milli Gençlik Vakfı: 1992-1998

Seyda, Muş'a bağlı Marnig köyünden döndükten sonra sağlığı düzelince Solhan Milli Gençlik Vakfı'nda ders vermeye başlar ve 1998 yılında cezaevine girene kadar tedrisatına bu vakıf bünyesinde devam eder. 27 Mart 1998'de Molla Abdülaziz, her zamanki gibi Milli Gençlik Vakfına uğramış, burada bir araya gelen bazı talebelere ders vermiş, sonra da evine dönmüştü. 28 Mart 1998 gecesi gece yarısına doğru gözaltına almak için gelen özel hareket timlerinden namaz kılmak için müsaade ister. İsteği kabul edilen Seyda, iki rekât namaz kılar, dua eder ev halkından helallik ister. Medresesi kapatılan Seyda cezaevindeki ilk gününde Yusuf Suresi'nin tefsiriyle tedrise başlar. Böylece Seyda cezaevinden çıktığı güne kadar ilimle ilişkisini devam ettirir ve mahkûmlara ders verir.⁶¹ Dört ay yirmi gün Bingöl kapalı ceza evinde tutuklu kaldıktan sonra Diyarbakır DGM mahkemesince tahliye edilir.⁶² Artık iyice yaşlanan ve hastalanan Seyda bir daha ders verme imkânı bulamaz, vefat edene kadar hastalıkla mücadele eder.

⁵⁸ Molla Abdülaziz'in kendi anlatımından derlenmiştir.

⁵⁹ Talebelerinden M. Zeki Doğan, 2014 kişisel görüşme.

⁶⁰ Oğlu Hasan Döner, Eğitimci, Mart 2012 mülakat.

⁶¹ Bu bölüm MGV'de kendisinden ders alıp onunla birlikte hapse giren Molla Ömer Tavz (Zengin)'la 1999 yapılan mülakatla elde edilmiştir.

⁶² Oğlu Nüşattin Döner, Eğitimci-Hukukçu, 2015 yılında yapılan kişisel görüşme.

3.8. Yetişmesine Katkıda Bulunduğu Bazı Hocalar

Kuşkusuz Seyda Molla Abdülaziz uzun süren tedris hayatı boyunca çok sayıda talebenin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Fakat yetiştirmesine katkıda bulunduğu talebelerin sayısı kesin olarak ifade etmek güçtür. Yetişmesine katkıda bulunduğu bazı talebeler şunlardır:

Abdülbaki Polat, Abdulğani Büketçi, Abdulkadir İstemi, Abdulkadir Muşeki,⁶³ Abdurrahim Başarılı, Ahmed Akçabey, Alaattin Görünen, Ahmed Günçe, İbrahim Akçabey, Mehmed Akçabey, Alaattin Görünen, Ali Alici, Ali Eser, Ali Karlı, Ali Vergi, Alican Bağcı, Asif Yılmaz, Hasan Kıtay, İbrahim Eles, Osman Eser, Molla Saim (Ayızanlı), Abdurrahman Ekinci, Halim Ayman, Heybet Asutay, Hasip Asutay, İbrahim Çiftçi, Kasım Kaya, Mehmet Döğer, Musa Bitmez, Mustafa Kırkız, Mücahit Kırçıçek, Refik Bingöl, Rıza Özdemir, Sabri Doğulu, Sadullah Yanılmaz, Said Bingöl, Said Özdemir, Said Çetin, Salih Hocaoglu, M. Selim Akdemir, Selahattin Yöndeş, Sıddık Asutay, Sıddık Tunç, Yakup İmamoğlu, Kasım Çiftçi, Kasım İşli, Mahmut Kaya, Mahmut Akçabey, Mehmet Zeki Kaynak, M. Zeki Doğan, Mustafa Aytaç, Mustafa Akkoyun, Nimet Bildik, Zahir Öger, Zeki Kırçıçek, Zeki Çelik, Zumri Kaldık, Zahir Kidi. Bunlardan vefat edenlere Allah'tan rahmet, hayatta olanlara hayırlı uzun ömürler diliyoruz.

4. Ahlâkî Kişiliği

Molla Abdülaziz'in yaşadığı Bingöl yöresinde özellikle 1925-1950 yılları arasında medrese eğitim imkânları yok denecek kadar azdı. Devrim kanunları gereği siyasal koşullar böyle bir eğitime imkân vermediği gibi sosyal ve ekonomik şartlar ve fiziki alt yapı da yeterli değildi. Buna rağmen bu dönemde Bingöl ilim havzasında Allah Teâlâ'nın Lütü ile pek çok müderris yetişmiştir.

İlmî ve ahlakıyla ön plana çıkan bu müderrislerden birisi olan Molla Abdülaziz, sarık ve cübbe gibi ilmin bir sembolü olarak algılanan kıyafetleri giyerdi. Sade bir yaşamı ve gösterişten uzak bir evi olan Molla Abdülaziz, ziyaretine gelen muhataplarına mutlaka ayet, hadis veya İslam tarihinden ibretlik hadiselerle nasihatle bulunurdu. O, sorumluluğunun bilinciyle hareket edip ömrünü ders vererek geçirmiş, kendisini İslam'a hizmete adanmıştır. Bölge uleması da onun bu yöndeki çabasını hep takdir etmiştir. Nitekim Abdülaziz Beki onu, "yıllarca tedrisat yapan, vefatına kadar hizmeti bırakmayan saygın bir hocadır"⁶⁴ şeklinde tanıtmıştır. Bu nedenle âlimler, ortaya çıkan fikhî problemlerin çözümünü ona da danışmışlardır. Yöre halkı da özellikle boşanma, miras hukuku, arazi ihtilafları ile ilgili sorunların çözümü hususunda diğer ulema ile birlikte hep ona da müracaat etmiştir. Bu durum onun fıkıh konusundaki vukufiyetine, saygın ilmi kimliğiyle toplum nezdinde itibar sahibi olduğuna, aynı zamanda bölge halkının meselelerin çözümü noktasında birinci derecede ulemayı gördüğüne işaret etmektedir. Böylece o, gittiği her yerde ilmî, ahlaki kişiliğiyle ilim ehlinin ve halk kitlelerinin takdirini kazanmıştır.⁶⁵ Nitekim yaş itibarıyla kendisinden küçük olan hocası

⁶³ Muhammed Aslanoğlu, "Malla Abdulkadir Muşeki Dır Roportaj", Vir, Sayı:2, Zimistan, 2016, s. 32.

⁶⁴ Abdülaziz Beki, "Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı", II. Bingöl Sempozyumu, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2014, s. 705.

⁶⁵ Nitekim Palulu Seyda Molla Murtaza ve Seyda Molla Nizameddin, Molla Selim Gereksar ve mülakat yaptığımız her hoca bu yöndeki taktirlerini beyan etmişlerdir.

Molla İhsan Hezarşahî onun zekâsını, ilmî kabiliyetini ve takvasını her zaman takdir etmiştir.⁶⁶

“Molla Abdülaziz, sadece bir ilim adamı ve bir müderris değildi. Aynı zamanda, abid, salih, muttaki, halim ve zahit bir insandı.”⁶⁷ şeklindeki değerlendirme onun ahlakî kişiliğini ortaya koymaktadır. Zühd ve takva yönü güçlü olan Seyda, Melekan şeyhlerinden Ebubekir Efendi'ye intisap etmiştir. Nitekim onun işaretiyle tedris ve irşat faaliyetinde bulunması bunu gösterdiği gibi Ebubekir Efendi'nin onun ilmîne ve takvasına olan itimadını da ortaya koymaktadır. Seyda, 1984 yılında Palu bölgesini ziyaret eden Şeyh Muhammed Arabkendî (Tanrıkulu) (ö. 1987)'ye ⁶⁸ refakat etmiş, Arabkendî, bu sırada Palu'ya bağlı Caru köyünde görev yapan Seyda'ya iki gece misafir olmuştur. Onun güçlü maneviyatından etkilenen Seyda, teberrüken ona intisap etmiş ve tasavvufî irşatları doğrultusunda hareket etmiştir. Arabkendî de onun ilmî birikimini takdir etmiştir.⁶⁹

Molla Abdülaziz, zaman zaman toplumda özellikle tasavvuf ve tarikat çevrelerinde ortaya çıkan bidat ve hurafelere karşı çıkmış, bu konuda İslamî hassasiyeti elden bırakmayarak ortaya çıkan yanlışlarla hep mücadele etmiş, bu nedenle bazı cahil sofilerin hücumlarına da maruz kalmıştır.

O, medrese usulündeki yoğun eğitime rağmen gecenin büyük bir kısmını ibadet, dua, zikir ve Kur'an okumakla geçirirdi. Sabah namazını camide cemaatle kılan Seyda, cemaatine mutlaka Cuma namazı öncesi bir saati bulan vaazlar ederdi. Yufka yürekli, merhametli, mütevazı ve hoşgörülü olan Seyda Molla Abdülaziz, çevresine, toplumuna ve Müslümanlara çok düşkün olup kaba davrananlara karşı yüzündeki tebessümünü eksik etmezdi.⁷⁰ Muhataplarına öfkelenmek, onları azarlamak yerine, muhataplarına yararlı sözler söylerdi. Çocuklara ve gençlere karşı sevgi ve şefkat doluydu. Sosyal ilişkilerinin güçlü olması onu farklı kılan özellikleri arasında yer alıyordu. İnsanlarla yakından ilgilenir, mütevazı olup resmi tutum ve davranışları sevmez, mümkün merteye halkın rahatsız olduğu tutumlardan uzak dururdu. Seyda'nın talebeleriyle ilişkileri bir hoca-talebe ilişkisinden öte bir baba-oğul ya da bir ağabey-kardeş ilişkisi gibiydi.⁷¹ O, halk, talebeleri ve özellikle kendisine icâzet veren Molla Halid tarafından çok sevilirdi.⁷² Seyda Molla Halid'in oğlu Molla Fuad bu durumu şöyle

⁶⁶ Molla İhsan Hezarşahî (Alın), Temmuz, 2017 mülakat.

⁶⁷ Elçanî, a.g.e., s. 334.

⁶⁸ Hayatı hakkında bkz. Muhammed Salih Ekinci, *Şeyh Muhammed Şerif el-Arabkendî (Tanrıkulu)'nin Hayatı*, http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=3230&ctgr_id=121 (erişim tarihi: 02.07. 2016)

⁶⁹ Merhum Arapkendî Caru'ya gelip Seyda'ya misafir olunca kendisine hizmet etme bahtiyarlığına ermiş ve bu duruma şahit olmuştum.

⁷⁰ Molla Muhammed Selim Gereksar, İmam-Hatip, 2014 kişisel görüşme.

⁷¹ Bingöl Üniversite Camii İmam-Hatibi ve Seyda'nın talebelerinden Molla Abdülbaki Polat ile Haziran 2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

⁷² Talebelerden Molla Ahmed Ayık anlatıyor: Bir gün Xıraba köyünde Cuma namazı kılmak için bana hutbe lazım olmuştu. Xıraba köyüne giderken hutbe almak umuduyla Seyda'nın evine uğradım Misafir odası tarafındaki kapıyı çaldım. Bir süre sonra bir bayan kapıyı açtı. Seyda'yı sordum. “Seyda şu anda yok, buyurun, hayırdır”, dedi. Bana bir hutbe lazım”, dedim. “Gel kütüphaneye bak, bulabilirsen al”, dedi. Usulce içeri gittim, kütüphaneye baktım, bir şey bulamayınca çıkıp köye gittim. Meğer benden sonra Seyda eve gelmiş, ev halkı durumu anlatınca Seyda, bir hutbe alarak peşimden Xıraba köyüne gelmiş. Bir de baktım ki Seyda çıka geldi.

anlatıyor: “*Babam Molla Aziz’i oğlu gibi seviyordu. Bana: “Bak oğlum, benim üç tane oğlum vardır: Salih, sen ve Molla Aziz. Ona göre Molla Aziz’in kıymetini bilin” derdi. Allah rahmet eylesin!*”⁷³

O, bildiği dinî hakikatleri toplumuna, yetiştirmeye çalıştığı talebelerine anlatırdı. Belki de onu bazı akranlarından ayıran en önemli özelliği tüm olumsuz şartlara rağmen 1955 yılından itibaren İslam dünyasındaki ve dünyadaki gelişmeleri farklı ülkelerin haber ajanslarını, radyo haberlerini dinleyerek takip etmesiydi. O, takip ettiği gelişmeleri, bunlarla ilgili bilgileri değerlendirerek bunları talebeleri ve çevresiyle paylaşırdı. Böylece o, farklı olarak Batı ve İslam dünyasıyla ilgili sahip olduğu siyasî, sosyal ve dini hareketlerle ilgili bilgileri, yeniler, İhvan Hareketi ve Cemaat-ı İslami gibi son yüz yılın İslami hareketleri ve bunların önemli simaları olan Hasan el-Banna (ö. 1949) ve Mevdudî (ö. 1979) gibi düşünce adamlarının görüşlerini yakından takip ederdi.⁷⁴

5. Bazı Çalışmaları

Medreselerin ve İslâmî ilimlerle eğitimin yasak olduğu bir dönemde gizli bir şekilde ilim tahsil eden Molla Abdülaziz ve akranı, eser telif etmekten ziyade talebe yetiştirmeye önem vermişlerdir. 1925 yılı Şeyh Said olayı ve sonrasında meydana gelen olaylar bu durumun yörede meydana getirdiği sosyo-politik, psikolojik ve kültürel nedenlerle izah edilebilir. Özellikle 1925 ve 1927 olaylarından sonra yörede neredeyse ilim adamı kıtlığı çekilmekte, nitelikli ilim adamı eksikliği yaşanmaktaydı. Bu dönemde her ne olursa olsun toplumu dinî açıdan aydınlatacak din adamlarını yetiştirmeye büyük bir ihtiyaç bulunmaktaydı. Bu nedenle bir şekilde *kaçak* diyebileceğimiz bir yöntemle tedrisatta bulunan medrese hocaları, aşağı yukarı bütün mesailerini talebe yetiştirmeye ayırmışlardı. Sanki onların bu konuda aceleleri vardı ve telif ayıracak zamanları yoktu. Medreseler ve bu kurumların eğitim dili olan Kürtçe yasaklıydı. Dönem koşulları gereği medreseler, talebelere *eser telif etme* nosyonu kazandıracak formasyondan uzak bulunup çoğu medrese hocası, Türkçe bilmiyordu. Bazı hocalar, harf devrimi nedeniyle Latin harfleriyle yapılan formel eğitime tepki duyuyordu. Bu ve benzeri siyasal, sosyal, psikolojik ve kültürel nedenlerden dolayı yörenin medrese hocaları, fazla eser telif cihetine gitmemiş, bunun yerine toplumu din konusunda aydınlatacak insan yetiştirmeye önem vermişlerdi. Zira yukarıda sözü geçen olaylardan sonra özellikle din alanında iyi yetişmiş insan gücüne şiddetle ihtiyaç bulunmaktaydı.

Anlatılmaya çalışılan bu olumsuz koşullar Molla Abdülaziz için de geçerliydi. Bununla birlikte o, zekâta dair *er-Risale fi’z-Zekât* adlı kapsamlı bir eser yazmış fakat Erzurum’a yaptığı bir seyahat esnasında el yazısı halindeki bu eser kaybolmuştur. Ayrıca Şafîî fikhına göre *Kitabu’l-Vekâle*, *Kitabu’l-İkrar* ve *Kitabu’l-Ariye* dersleri tarafımızdan Türkçeleştirilmiş ve yayına hazır hale

Hayretler içinde kaldım. “Hoş geldiniz, hayırdır, Seyda’m”! Deyince “Eve gelip hutbe istemişsiniz, ben de hutbeyi alıp geldim,” deyince Utandım, mahcup oldum, ne diyeceğimi bilemedim. Suphanallah! O yaşlı haliyle kısa sürede, benim gibi bir gencin peşinden hutbeyi alıp Xıraba köyüne getirmişti. Doğrusu böylesini hiç görmedim.” (Molla Ahmed Ayk’la Temmuz 2011 yılında yapılan kişisel görüşme; Bingöl Üniversite Camii imam-hatibi ve Seyda’nın talebelerinden Molla Abdülbaki Polat ile Haziran 2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

⁷³ Seyda Molla Muhammed Halid’in oğlu Molla Fuad, Mart 2014, mülakat.

⁷⁴ Hasan el-Benna’nın Resâil’ini okutması, bunu gösterir.

getirilmiştir. Bunların yanı sıra bazı konularda serdettiği görüşleri başlıklar halinde şu şekilde verilebilir:

Hilafetle İlgili Görüşü, Sahabe ile İlgili Görüşü, Ehl-i Beyt Hakkındaki Görüşü, Kur'an'da Geçen "Hizbullah" Kavramı, Küçük Çocukların ve Delilerin Mescitlere Alınması, Kadınların Camiye Gelmeleri İlgili Fetvalar, Rüyet-i Hilal Meselesi ve Velilerin kerametleriyle İlgili Risale, Muvaalat, Gayr-i Müslimlerle Dostluk ya da Amerika'nın Irak'ı İşgali, Göçebe ve Yazlıkçıların Cuma kılmaları meselesi, Talak İle ilgili Verdiği Bir Fetva.

6. Ruyet-i Hilal Meselesi ile İlgili Risalesi

Burada onun Arapça olan "Rü'yet-i Hilale dair risalesinin Türkçe çevirisine yer vermek istiyoruz:

Rahman ve Rahim olan Allah adıyla.

Bilesiniz ki, rü'yet-i hilal ve onun sübutuyla ilgili hâkimin hükmü meselesi aramızda tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle deriz ki, aşağıdaki ibareleri hakkıyla düşündüğümüz ve insaf gözüyle baktığımız zaman, Şafii mezhebine göre oruç tutmaya başlamanın ve iftar edip bayram etmenin her ikisinin de rü'yet-i hilale ve hâkimin vereceği hükme bağlı olduğunu anlarız. Fakat diğer üç mezhebe göre ise, hâkimin vereceği hüküm gerekli değildir. Meselenin ve işin aslı hilalin görünmesi üzerinde dönmektedir (Rü'yet ile oruç sabit olmaktadır). Şayet Şafii olmayan hâkim rüyet-i hilalin gerçekleştiğine hükmederse, hangi bölgede olursak olalım biz Şafii'lere oruç tutmak ya da bayram yapmak gerekli hale gelir. Çünkü mezhebe muhalif olan hâkimin (Şafii olmayan hâkim) hükmü, "farklı bir iklimde yaşayan hâkim, rü'yetin gerçekleştiğine hükmettiği zaman rü'yet ile ihtilaf-ı metali'i birleştirmiş olur" yolundaki delil ihtilaf-ı metali'i (ayın yörüngelerinin farklılığını ortadan) kaldırır.

Bazı Şafii kitaplarında hâkimden maksat "(rü'yetin gerçekleştiği) bölgenin hâkimidir" yolundaki görüşe gelince, eğer hâkim Şafii olursa, bu doğrudur. Çünkü o, ayın yörüngelerine itibar eder. Fakat eğer hâkim Şafii olmazsa, onun vereceği hüküm, bu meselede bütün dünya Müslümanlarını kapsar. Şafii'lerin bu kapsamın dışına çıkacak mecalleri yoktur. Ne var ki: "Biz de adamız onlar da adamdır" dersek bu başka bir şeydir. Bu, selef-i salihine mahsus bir sözdür. Bizim buna cüretimiz yoktur. Münecimlerin ve hesapçıların sözlerini büyük kahramanların sözlerine tercih etmeye gelince, bu konuda şâri' söylediğini söylemiştir.

Bazı kardeşerimizin, "Hâkimden maksat devlet başkanıdır" yolundaki görüşleri ise bazı Maliki âlimlerin görüşüdür.

İranlılar, hâkimin verdiği hüküm ile ne oruç tutmaktadırlar ne de iftar etmektedirler" yolunda söylenenlere gelince bu yöndeki soru da cevabı da onları ilgilendirir. Çünkü İranlılar -Şii'ler- hangi hâkim olursa olsun hükmünü kabul etmezler. Ancak bu hakim Ehl-i beyitten olursa, ya da mezheplerindeki takiyye esasına takiyye esasına binaen onun hükmünü kabul ederlerse bu başkadır.

Kurtubî (671/1273)'nin mealen, "hâkimin hükmü rü'yetin gerçekleştiği beldenin sınırlarını aşmaz. Bu hâkim devlet başkanı da olsa"⁷⁵ yolunda söylediklerine

⁷⁵ el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru'l-Katibi'l-Arabî, 1387/1967, yb., 1, 295-296.

gelince, bu görüş, hâkim Şafîi olursa, doğrudur. Fakat hâkim Şafîi olmazsa daha önce birden fazla ifade ettiğimiz gibi Şafîi mezhebine muhalif hâkimin hükmü, bütün Müslümanları bağlar. Yani Şafîi mezhebinde esahh olan görüşe göre bu hâkimin hükmü, ihtilaf-ı metali'i ortadan kaldırır.

Müneccimler söylediklerinde doğru çıkıyorlar. Çünkü ay tutulması, güneş tutulması şu günde oluyor diyorlar, görüyoruz ki söyledikleri doğru çıkıyor," sözlerine gelince, bu hilali görmemizle iki açıdan geçersizdir:

Birincisi: Rü'yet-i hilal ilk önce Cuma gecesi Kuzeybatı Amerika'da olacak demişlerdi, fakat biz Solhan'da hilali gördük. Aramızda çocukların da olduğu yaşlılar akşam namazından sonra yatsı namazına yakın batışını izledik. Üstelik bu gecede üç yerde daha hilal görüldü.

İkincisi: Bize bayram yapmayı emrettiler. Fakat hilal Amerika'da görüldü" diyorlar. Söyledikleri ne kadar da (gerçeklerden) uzaktır. Türkiye hariç, diğer İslam ülkelerinde şerî mahkemelerin mevcut olduğu malumdur. Hatta Irak ve Suriye'de dahi bu mahkemeler vardır. Bu mahkemeler, şerî meselelere bakarlar.

Şerî mahkemenin ilan ettiği karar hariç, bu meselenin çözümünü hiçbir devlete bağlamıyoruz. Şayet bütün İslam ülkelerindeki şerî mahkemelerin heyetlerinin fasık olduğunu söyleyecek olursak, Hz. Peygamber (s.a.v)'in "*Ümmetimden bir grup, hak yolda olmaya devam edecektir*"⁷⁶ yolundaki hadisi hakkında ne diyeceğiz?

Şafîi mezhebine muhalif bir hâkim, ihtilaf-ı metali olmakla birlikte rü'yet-i hilalin sübutuna hükmederse, acaba "bir şehirde rü'yet sabit olursa başka şehirlerde oruç tutmak gerekli olur mu? Acaba hâkimin görüşüne binaen biz Şafîi topluluğun oruç tutması gerekir mi? Doğrusu biz, "Matla'lar bir olmadıkça oruç tutmak gerekmez." diyoruz. Acaba hâkimin, hilalin rü'yetine hükmettiği günü kaza etmemiz gerekir mi? Yine acaba kaza fevrî midir, - derhal tutulması gerekir mi?- şeklindeki soruya şöyle cevap vermiştir.

Evet. Oruç tutmamız vaciptir. Muhalif olan (Şafîi olmayan) hâkimin, rü'yet-i hilali ispat eden görüşüne binaen yediğimiz orucu kaza etmemiz vaciptir.

İbn Hacer'in Kitabı's-Savm (Oruç kitabı)'ın başındaki ibaresi şöyledir: "İhtilaf-ı metali olmakla birlikte muhalif (Şafîi olmayan) bir hâkim, hilali ispat etse, ispatı gereğince amel etmemiz gerekir. Çünkü o gün, Ramazan'dan olmuş olur. Hatta bu, usulümüze uygun olarak Mecmu'dan alınmıştır.

Şafîi mezhebi ile diğer mezhepler arasındaki ihtilaf konusu, ayı gören bir kişinin şahitliği ile herhangi bir hâkim hükmetmediği zaman, bir kişinin, hilali gördüğü yönündeki şahitliğinin kabul edilip edilmemesidir. Eğer hâkim, rü'yete hükmederse, oruç tutmak vaciptir. Verilen hüküm, icma olarak bozulmaz. Hâkimin, hilali ispat yönündeki hükmü gereğince yediğimiz günü de kaza etmemiz vaciptir. Mütevelli'nin söylediğine, musannıf ve İsnevi'nin de onu takrir eden görüşüne göre kaza da fevrîdir.

İsnevi ve Mütevelli dışındakilere göre şek gününde yani Şaban ayının otuzuncu gününde (hâkimin hükmü) sabit olsa, o günün Ramazan'dan olduğuna dair rü'yet-

⁷⁶ Buharî, *İ'tisâm*, 10; Müslim, *İmâre*, 53.

i hilal konuşulmasa bile yine de daha sonra geleceği gibi kişinin o günü yani Şek (Őüph) gününü fevrî olarak kaza etmesi gerekir.

Mecmu'un "verilen hüküm icmaen (icma) olarak bozulmaz" ifadesinde "icmaen" ifadesi iki hususa raci'dir: Birincisi, oruç tutmak vaciptir. İkincisi ise hâkimin hükmü de bozulmaz (geçerlidir). Yani oruç tutmak icmaen vaciptir ve hâkimin hükmü de bozulmaz (geçerlidir). Çünkü hakkında ihtilaf bulunan bir konuda hâkimin vereceği hüküm, o konuyu Őafî mezhebi ile diğer mezhepler arasında muttefakun aleyh yapar (üzerinde görüş birliğine varılan konu haline getirir). Allah daha iyi bilir.

Hilalin sabit olması ve orucun vacip olması konusunda hâkimin hükmetmesi Őart değildir. Fakat hâkim, kendi mezhebinde herhangi bir yolla hilalin sabit olduğuna hükmederse, bütün Müslümanlara oruç tutmak vacip olur. Bu hâkim bazı Müslümanların mezhebine muhalif (farklı bir mezhebe mensup) olsa bile böyledir. Çünkü hâkimin hükmü, görüş ayrılığını ortadan kaldırır. Őafîiler dışında bu konuda ittifak vardır. Őafîlere göre hilalin gerçekleşmesi ve gereğine orucun insanlara vacip olması için hâkimin hükmetmesi gerekir. Hâkim buna hükmedince, insanlara oruç vacip olur. Onun bu hükmü adil bir kişinin Şahitliği ile gerçekleşmiş olsa bile böyledir. (Mezahibu'l-Erbaa).⁷⁷

Hilalin adil bir kişinin Şahitliği ile sabit olacağını söyleyenler Őafî dışında olanlardır.³¹ Őafî mezhebi ile diğer mezhepler arasındaki görüş ayrılığı, hâkim hükmetmediği zaman ortaya çıkar. Eğer hâkim, hilali gören bir kişinin Şahitliği ile oruca hükmederse, ihtilaf ortadan kalkar. Mecmu'da oruç tutmanın vacip olduğuna ve hükmün geçersiz olmayacağına dair icma nakledilmiştir (Remelî, Nihâyetu'l-Muhtâc, C. 3)⁷⁸.

İthaf'ta geçen ibare Őafîiler ile diğer mezhepler arasındaki görüş ayrılığı, herhangi bir hâkim hükmetmediği zaman, bir kişinin Şahitliğinin kabul edililmeyeceğine dairdir. Şayet hâkim hilali gören kimsenin Şahitliği ile oruca hükmederse herkese oruç tutmak vacip olur. İcmaen de bu hüküm geçersiz değildir. İmam Nevevî (ö. 676/1277), Mecmu'unda böyle söylemiştir. Hatta İmam Nevevî, hâkimin o geceyi Ramazan ayından olduğuna hükmedebilir, der (Cemel Cilt 2).⁷⁹

Őafî dışında kalan Cumhur, ihtilaf-ı Metali'e itibar edilmeyeceği görüşündedir. Herhangi bir belde halkı hilali gördüğü zaman, bütün beldelerdeki Müslümanlara oruç tutmak vacip olur. Çünkü Resulullah (s.a.v) Şöyle buyurmuştur: "*Hilali görünce oruç tutunuz, onu görünce de iftar ediniz (bayram ediniz)*".⁸⁰ Bu hadis, bütün ümmete yönelik genel bir hitaptır. Şu halde nerede olursa olsun Müslümanlardan biri hilali görürse bu görme ile bütün Müslümanlar hilali görmüş olur.

⁷⁷el-Bedevî Abdurrahman b. Muhammed, *Kitabu'l-Fıkh 'âla Mezaĥibi'l-Erbaa*, Dâru'l-Âfâk el-Arabiyye, Kahire, 1427/2006, I, 446.

⁷⁸Bkz. er-Remelî, *Nihâyetu'l-Muhtac, ilâ Şerhi'l-Minhac*, Şeriketu ve Mektebetu Mustafa el-Babî, yb., 1357/1938, III, 147-148.

⁷⁹bkz. Şeyh Süleyman el-Cemel, *Haşiyetu'l-Cemel 'alâ Şerhi'l-Menhec*, Matbaatu Mustafa Muhammed, bys.,ts. II, 307-308.

⁸⁰Buhârî, *Savm*, 10; Müslim, *Siyam*, 4, İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, Daru's-Salam, Riyad, 1429/2008, *Siyam*, 7.

Fethu'l-Allam Şerhu Buluği'l-Meram'da hilalin görüldüğü belde ile o beldeye bitişik olan semtlerde olanların oruç tutması gerekir, denilmektedir.⁸¹ Önde gelen Fakihler, tek başına Ramazan hilalini gören kimsenin oruç tutması gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. Bu görüşe Ata (ö. 114/732) muhalefet etmiş, kendisiyle birlikte bir başkasının da görmesiyle ancak oruç tutacağını söylemiştir. Âlimler, bir kişinin tek başına Şevval ayı hilalini gördüğü zaman iftar edip etmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Gerçek olan Şafiî ve Ebu Sevr'in dediği gibi iftar etmesidir. Zira Nebi (s.a.v) oruç tutmayı ve iftar açmayı hilali görme ile vacip kılmıştır. Rü'yet de bu kimse için kesin olarak hâsıl olmuştur. Bu meselenin medarı histir. Bir başkasının buna iştirak etmesine (bir başkasının da hilali görmesine) gerek yoktur (Fıkhu's-Sünne, 1, 386).⁸²

Açıktır ki, Kureyb'in hadisinde hâkimin hükmüne delalet eden husus yoktur. Çünkü o, "Muaviye'nin rü'yeti ve orucuyla iktifa (yetinmiyor) etmiyor musun?" demiştir.⁸³

Zat-ı alileri nezdinde malumdur ki, hakkı izhar etmek (ortaya koymak) ve hasmı ilzam etmek için bu satırları yazdık.

Allah'ın salatı elçilerin efendisi Hz. Muhammed'e olsun. Allah'ım! Bizi gösterişten, riyadan ve gururdan koru, âmin!

Sonuç

Molla Abdülaziz, Cumhuriyetin kuruluş çalışmalarının devam ettiği 1921 yılında Bingöl'e bağlı Solhan ilçesi Bozkanat (Duerni) köyü Topluca (Guev) mezrasında dünyaya gelmiştir. 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Said olayının ardından 1927 yılında Beçar Tenkil harekâtı çerçevesinde köyü yanmış, aralarında yakınlarının da olduğu 11 erkek, 76 kadın ve çocuğu kaybetmiştir. Bu olay onda derin bir iz bırakmıştır. o, siyasal, sosyal ve ekonomik koşulların ağır olduğu, yörede eğitim imkânlarının yok denecek kadar az olduğu bu dönemde Kur'an-ı Kerim, Mevlid-i Nebi, İbn Kasım gibi dinî ilimlerin başlangıç bilgilerini dayısı Molla Abdülkerim'den almış, Molla Abdülmecid ed-Durnevî, Molla Osman Bulut, Molla Rahim Asutay, Molla Abdullah Güler, Molla İhsan Hezarşah (Alın), Molla Hüseyin Küçük'ten okumuş ve Molla Muhammed Halid el-Parhangukî'den ilmî ve tasavvufî icâzet almıştır. Kendi köyü Guev, (Solhan, Bozkanat köyü Topluca Mezrası), Bingöl'ün Karlıova ilçesi Hacılar köyü (Hacıyan), Bingöl'ün Solhan ilçesi Şimşirpınar köyü (Gelebê), Elağız Palu Karacabağ köyü (Caru), Solhan/Merkez, Muş Marnig köyünde tedris faaliyetinde bulunmuştur. Halk arasında daha çok *Mela Aziz Gelebê* ya da *Mela Aziz Guev* olarak tanınmıştır.

Yarım asrı bulan ilmî faaliyeti sırasında çok sayıda talebenin yetişmesine katkıda bulunmuş, medresesi kapatılmış, ilim tahsili ve tedrisi uğuruna zorluklar çekmiş ve cezaevine girmiştir. Rü'yet-i Hilal ve Velilerin kerametlerine dair risaleler, çeşitli konulara dair görüşler ve bazı fetvalar geride bırakmıştır. Bu çalışmalarda Müslümanların sosyal hayatla ve inançla ilgili karşılaştıkları problemleri ele almıştır. Tüm olumsuz koşullara rağmen geleneksel medrese eğitimini sürdürmede ısrar etmiştir. Abid, zahid, mütevazı ve sosyal ilişkileri güçlü olan

⁸¹ Molla Abdülaziz'in atıfta bulunduğu kaynaktaki bilgiyi bulamadım.

⁸² es-Seyyid Sabık, *Fıkhu's-Sunne*, Daru İbn Kesir, Dimaşk, 1433/2012, I, 504.

⁸³ el-Heytemi, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer, *el-Fetâvâ el-Kubrâ*, Derleyen: Abdulkadir b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî, el-Mektebe el-İslamiyye, yb., ts., 2,57.

Seyda Molla Abdülaziz, bidat, hurafe ve batıl inançlara karşı çıkmış, gücü nispetinde bunlarla mücadele etmiştir. İslam dünyasının yaşadığı sıkıntıları kendisine dert edinmiş ve bunları yakından takip etmiştir. İlim hizmetinde geçen bir ömürden sonra 25 Şaban 1424/21 Ekim 2003 tarihinde Bingöl'ün Solhan ilçesinde vefat etmiş, vasiyeti üzerine daha önce vefat eden eşinin yanına Solhan Bazmanan mezarlığında defnedilmiştir. Başta âlimler olmak üzere yöre halkı vefatından derin üzüntü duymuştur.

Kaynakça

ALIN, İhsan (İhsan b. Mela Ali el-Hezerşahî, *Risale-i İhsaniyye*, trc.: Nusrettin Bolelli-Ali Benli, Hivda İletişim, İstanbul 2011.

ARPA, Abdulmuttalip, *Bingöl'de Medreseler ve Müderrisler*, Bingöl Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, Eylül, 2014.ss.29-42.

ASLANOĞLU, Muhammed, "Malla Abdulkadir Muşeki Dır Roportaj", Vir, Sayı:2, Zımistan, 2016.

AYIŞ, M. Şirin "Bingöl Hâlidî Geleneğinin Medrese Boyutu", *BÜİFD*, C: V, Sayı: 10, 2017/2. Ss. 71-94.

Bedevî Abdurrahman b. Muhammed, *Kitabu'l-Fıkh Ala Mezahibi'l-Erba'a*, Dâru'l-Âfâk el-Arabiyye, Kahire, 1427/2006.

BEKİ, Abdülaziz, "Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı", II. Bingöl Sempozyumu, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, Ankara.

BEYHAKÎ, Ebu Bekr, Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa, *el-İ'tikâd ve'l-Hidaye İla sebili'r-Reşad*, thk.:Ahmed İsam el-Kâtib, Daru'l-Âfâk, Beyrut, 1401, I, 314.

BOZKURT, Nebi, "Medrese", Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2003, XXVIII, ss. 323-327.

BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, Daru's-Selam, Riyad, 1429/2008.

CEMEL, Şeyh Süleyman, *Haşiyetu'l-Cemel Ala Şerhi'l-Menhec*, Matbaatu Mustafâ Muhammed, bys.,ts.

CEZERÎ, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Usdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, Daru İbn Hazm, 1433/2012.

ÇAĞMAR, M. Edip,"Siirt ve Çevresindeki Medreselerde Eğitim", Uluslararası Siirt Sempozyumu, Siirt, 2007.

ÇİÇEK, Mehmed Halil, *Seyda Molla Hüseyin Küçük'ün Hayatı ve İlmi Kişiliği*, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Sayı: II, Kasım 2009. ss. 124-139.

Demir, Abdullah, *Genç Kale Camisi İle Solhan Mızgeft Camisi Hakkında Bazı Notlar*, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Yıl:2, Sayı: 3, Güz: 2008. ss. 57-60.

DİNEVERÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Mervan *el-Mücalese ve Cevahiru'l-İlm*, thk.: Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl-i Selman, Cemiyetu't-Terbiye el-İslamiyye Bahreyn, Daru İbn Hazm, Beyrut 1419.

DÖĞER, Yusuf Ziya, *Şeyh Said Hareketi Sonrası Péçar Tenkil Harekatı /1927*, Nûbihar Yay., İstanbul 2016.

DÖNER, Naim, “Hâlidî Geleneğin Melekan (Mutluca) Örneği Bağlamında Şeyh Ebu Bekir Efendinin Hizmetleri”, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi, Ulusal Sempozyum, Bingöl 20017, ss. 359-391.

EBU DAVUD, Süleyman b. el-Eş’as, *Sünenu Ebî Dâvûd*, Daru’s-Selam, Riyad, 1429/2008.

EBU YA’LA, Ahmed b. Ali b. et-Teymî, *Müsned*, thk.: Hüseyin Selim Esed, Daru’l-Me’mun, 1404/1984.

EKİNCİ, Muhammed Salih *Şeyh Muhammed Şerif el-Arabkendî (Tanrikulu) ’nin Hayatı*,

(http://www.cevaplar.org/index.php?content_view=3230&ctgr_id=121) (Erişim tarihi: 02.07. 2016)

ELÇANÎ, Sabahuddin, *Ulemâuna el-Muderrisîn fi’l-Karni’l-İşrîn*, Daru’r-Ravza, İstanbul 2015.

HEYTEMÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer, *el-Fetâvâ el-Kubrâ*, Derleyen: Abdulkadir b. Ahmed b. Ali el-Fâkihî, el-Mektebe el-İslamiyye, yb., ts.

Hüseyin Abdullah Akdeniz, *Melekan Şeyhleri*, İtaki Kitabevleri, Malatya 2009.

KOLLEKTİF, *Ehl-İ Sünnet Yolunda Alimler, Düşünürler, Yazarlar, Yöneticiler*, Ravza Yayınları İstanbul 2013.

KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, Daru’l-Katibi’l-Arabî, yb., 1387/1967.

MISRÎ, Muzaffer b. Abdillâh, *Şerhu’l-İrşâd fi Usûli’l-İ’tikâd*, thk.: Nezihe İmaric, Merkezi Ebi’l-Hasan el-Eşârî, Mağrib, 1435/2014

MİLÎBARÎ, Zeynuddin b. Abdülaziz b. Zeyniddin b. Ali el-Ma’berî, *İrşadu’l-İbad İla Sebili’r-Reşad*, Müessesetu’l-Halebî, et-Taba el-Ahire, Kahire ts.,

MÜSLİM, Müslim b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahihu Muslim*, Daru’s-Selam, Riyad, 1429/2008.

REMELÎ, *Nihayetu’l-Muhtac İla Şerhi’l-Minhac*, Şeriketu ve Mektebetu Mustafa el-Babî, yb., 1357/1938.

SABIK, Seyyid, *Fıkhu’s-Sunne*, Daru İbn Kesir, Dimaşk 1433/2012.

SÖYLEMEZ, M. Mahfuz – Abdullah DEMİR, “Çabakçur Livâsı Nufus ve İskân”, Bingöl Belediyesi Kültür Yay., 2014.

TABERÂNÎ, Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, thk.: Hamdi Abdulmecid es-Selefî, Mektebetu İbnTeymiyye, Kahire 1404/1983.

Sözlü Kaynaklar:

Abdülbaki Polat, İmam-Hatip, Haziran 2016 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

Kardeşi Hacı Halid Döner, 2011 mülakat.

İbrahim Eles, İmam-Hatip, Molla Abdülaziz’in talebesi, Şubat 2017 mülakat.

Seyda Molla Ahmed Sevinç, Ocak 2004 yılında yapılan söyleşi.

Hacı Halil Değer, Temmuz 2010 yılında yapılan mülakat.

Ahmed Ayık, İmam-Hatip, Temmuz 2011 yılında yapılan kişisel görüşme

Abdölbaki Çiftçi, İmam-Hatip, Mart 2012'de yapılan kişisel görüşme.

Hacı Abdurrahim Döner, Mart 2012'de yapılan mülakat.

Hasan Döner, Eğitimci, Mart 2012 mülakat.

Nüşattin Döner, Eğitimci-Hukukçu, 2015 yılında yapılan kişisel görüşme.

Seyda Molla Abdullah Güler, Ocak 2014 yılında yapılan kişisel görüşme.

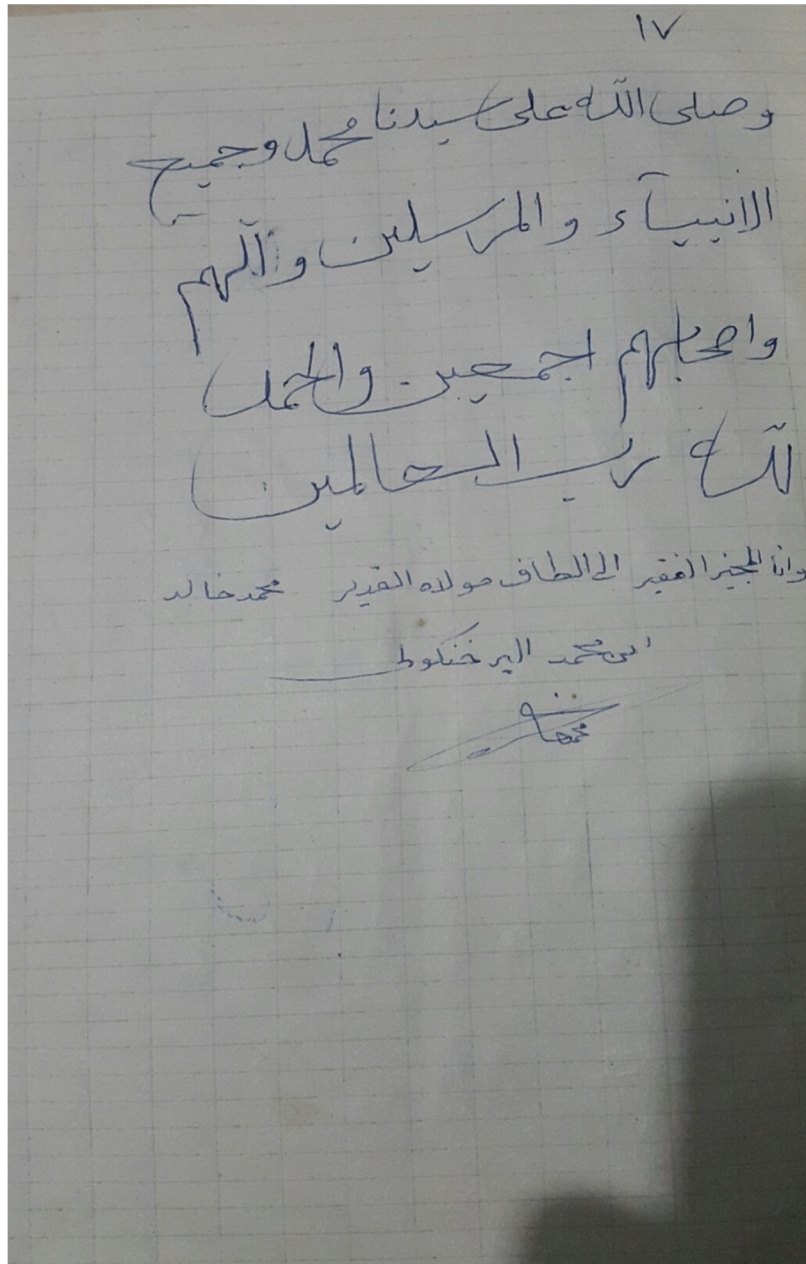
Molla Fuad Öğün, Mart 2014 yılında yapılan mülakat.

Molla İhsan Hezarşahî (Alın), Temmuz, 2017 yapılan mülakat.

Ekler:

1. Seyda Molla Abdülaziz Ğelebê Guev (1339/1921- 1424/2003)

2. Seyda Molla Abdülaziz'in İcâzetnamesinin 1. ve 17. Sayfaları